DOI: 10.5281/zenodo.23546063

SOSYAL PSİKOLOJİ ALANINDA GÜNCEL GELİŞMELER VE TEMATİK İNCELEMELER

Editör
Doç. Dr. Metin Gani Tapan

Sosyal Psikoloji Alanında Güncel Gelişmeler ve Tematik İncelemeler

Editör

Doç. Dr. Metin Gani Tapan

İmtiyaz Sahibi
Platanus Publishing®

Editör
Doç. Dr. Metin Gani Tapan

Kapak & Mizanpaj & Sosyal Medya
Platanus Yayın Grubu

Birinci Basım
Ekim, 2026

Yayımcı Sertifika No
45813

ISBN

978-625-91203-9-3

©copyright
Bu kitabın yayım hakkı Platanus Publishing'e aittir. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Adres: Natoyolu Cad. Fahri Korutürk Mah. 157/B, 06480, Mamak, Ankara, Türkiye.

Telefon: +90 312 390 1 118
web: www.platanuspublishing.com
e-mail: platanuskitap@gmail.com

Platanus Publishing®

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1..... 5

Toplumsal Cinsiyet ve Yapay Zeka
Meltem Güler

BÖLÜM 2..... 23

Sosyal Kimlik Yaklaşımına Yöneltilen Eleştiriler: Kuramsal Gelişmeler, Güncel Tartışmalar ve Sosyal Psikoloji ile Politik Psikoloji Açısından Bir Değerlendirme
Ayçe Feride Yılmaz

BÖLÜM 1

Toplumsal Cinsiyet ve Yapay Zeka

Meltem Güler[1]

[1] Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi Psikoloji Bölümü, Orcid no 0000-0001-7464-5387

Giriş

UNESCO ve International Research Centre on Artificial Intelligence (2024) tarafından yürütülen kapsamlı raporda, yapay zekanın, benzeri görülmemiş bir hızla sektörler genelinde benimsendiği faydalarının yanı sıra, topluma ciddi riskler de sunduğu bu nedenle bu riskleri azaltmak için normatif çerçevelerin uygulanması küresel bir zorunluluk olduğu belirtilmektedir. UNESCO'nun Yapay Zeka Etiği Tavsiyesi, "Yapay zeka aktörleri, bu tür sistemlerin adaletini sağlamak için yapay zeka sisteminin yaşam döngüsü boyunca ayrımcı ya da önyargılı uygulamaları ve sonuçları en aza indirmek ve güçlendirmekten ya da sürdürmekten kaçınmak için tüm makul çabayı göstermelidir" demektedir. Rapora göre, yapay zeka tabanlı sistemler genellikle insan, yapısal ve sosyal önyargıları halen sürdürmekte bu durum önyargıların güçlenmesine neden olmakta ve aynı zamanda bireysel ve toplumsal düzeyde zarara da yol açmaktadır.

Yapay zeka teknolojileri, başta büyük dil modelleri ve sohbet robotları olmak üzere, gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası haline geldikçe bu sistemlerin toplumsal cinsiyet ile kurduğu ilişki giderek daha kritik bir inceleme konusu olmaktadır. Bu ilişki iki yönlülük göstermektedir. Bir yanda chatbot'lar ve büyük dil modellerinin eğitilme verilerinden süzülen cinsiyetçi örüntü çıktıları öte yanda kullanıcıların kendi zihinlerindeki cinsiyet kategorileri ve beklentileri bu teknolojik varlıklara yansıtma durumları bulunmaktadır. Dolayısıyla yapay zeka ve toplumsal cinsiyet arasındaki bağı incelerken hem sistemlerin ürettiği temsillere hem de kullanıcıların bu sistemlere yüklediği anlamlara bakmak gerekmektedir.

Yapay zeka sistemleri ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki, son yıllarda pek çok disiplinin gündemine girmiş olmakla birlikte bu ilişkinin iki yönlü ve döngüsel yapısı henüz yeterince çerçevelenmemiştir. Mevcut çalışmaların büyük çoğunluğu ya algoritmaların ürettiği cinsiyetçi çıktılara ya da kullanıcıların teknolojiye yönelik tutumlarına odaklanmaktadır. İki süreci birbirini besleyen tek bir dinamik olarak ele alınması önemlidir. Oysa yapay zekanın insanı cinsiyetlendirmesi ile insanın yapay zekayı cinsiyetlendirmesi, birbirinden bağımsız iki mesele değil ortak bir toplumsal zeminden beslenen ve birbirini pekiştiren süreçlerdir. Bu bölüm söz konusu boşluğu kapatmayı hedeflemekte ve psikoloji, dilbilim, iletişim ve etik alanlarındaki güncel ampirik çalışmaları bir araya getirerek ilişkinin her iki yönünü bütünleşik bir çerçevede analiz etmektedir. Ayrıca alanyazında Batı ve İngilizce merkezli yapısının egemenliğini sürdürdüğü bu alanda Türkiye bağlamındaki çalışmalara da yer vererek tartışmayı yerel bir perspektifle zenginleştirmektedir.

Yapay zeka sistemlerinin toplumsal cinsiyeti nasıl ürettiğini en açık biçimde ortaya koyan alanların başında dil üretimi ve çeviri gelmektedir. Ghosh ve Caliskan (2023), ChatGPT'nin Farsça, Türkçe ve Malayca gibi cinsiyetten

bağımsız zamir kullanan dillerden İngilizceye çeviri yaparken sistematik bir cinsiyetçi atama gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur. Bu sorun çok dilli bir ölçekte de doğrulanmıştır. Rowe ve diğerleri (2025), Avrupa dillerini kapsayan ve yetmiş bini aşkın cümleden oluşan EuroGEST veri seti aracılığıyla yirmi dört farklı modeli inceleyen bir çalışma yapmışlardır. Çok dilli üretken dil öğrenme modelleri (LLM'ler) aracılığıyla cinsiyete dayalı kalıplaşmayı inceledikleri çalışmalarında, büyük dil modellerinin giderek daha fazla dili desteklediğini, çeviriler yapabildiğini ancak cinsiyet önyargısına ilişkin çoğu ölçütün halen İngilizce dili merkezli kaldığını belirtmektedirler.

Yapay zekanın toplumsal cinsiyeti üretme biçimleri bu denli çok katmanlıyken, ilişkinin öteki yüzü de en az bu kadar karmaşıktır. Kullanıcılar, chatbot'lara kendi zihinlerindeki cinsiyet kategorilerini yansıtmakta yapay zeka ürünlerini sanki birer kadın ya da erke gibi cinsiyetlendirebilmektedir. Alanyazın, kullanıcılar tarafından sohbet robotlarına erkek cinsiyet atfetme biçimlerinin sıklıkla yapıldığını (Han vd., 2025) ve cinsiyeti belirsiz olarak tasarlanan bir chatbot avatarını katılımcıların sıklıkla erkek cinsiyeti olarak tanımladıklarını belirtmektedir (Aumüller vd., 2024). Bu bulgular, kullanıcının zihnindeki ikili cinsiyet kategorileme sürecinin varlığına işaret etmektedir. Yine de bazı çalışmalar, cinsiyet ya da toplumsal cinsiyet algısı yönünde kullanıcı algısının henüz belirsiz olduğunu savunmaktadır (Bastiansen vd., 2022). Bu nedenle çalışmalarda kullanıcıların neden chatbot'ları cinsiyetlendirdiğini anlamak için bireysel bilişin ötesine, toplumsal sosyalleşme süreçlerine de bakmak gerekmektedir.

Bu bölüm, yapay zeka ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin birbirini besleyen iki dinamikten oluştuğu savı ile alanyazında bulunan çalışmaları ele alarak kullanıcıların toplumsal cinsiyet algısını yapay zekaya aktarma ve yapay zekanın toplumsal cinsiyet algısı üzerine bilimsel çalışmalara dayanan bilgiler sunacaktır. Toplumsal cinsiyet ile yapay zeka arasındaki bu çift yönlü ilişkiyi anlamak için öncelikle insanın teknolojiye nasıl baktığına bakmak gerekmektedir. Çünkü bu ilişkinin bir ucu, sistemlerin tasarımında ya da verilerinde değil, kullanıcının zihninde başlamaktadır. İnsanların yapay zekayı nasıl algıladığı, ona hangi özellikleri yakıştırdığı ve neden böyle davrandığı soruları, hem bireysel bilişin hem de toplumsal sosyalleşmenin izlerini taşımaktadır. Aşağıdaki bölümde bu süreç, cinsiyet atıfları, görsel ve işitsel tasarım tercihleri ile kullanıcıların teknolojiyle kurduğu duygusal ilişki üzerinden ele alınmaktadır.

1. İnsanın Yapay Zeka ve Uygulamalarını Cinsiyetlendirmesi

Toplumsal cinsiyet (Bem, 1981), bireyin genetik özellikleri gibi biyolojik cinsiyetinden bağımsız toplumun bireye yüklediği roller, beklentiler ve kalıplar bütünü olarak cinsiyet rolleri ve kalıpları ile kültürlerarası dil kullanımına sistematik olarak yerleşmiştir (Rowe vd., 2025; Taylor, Sears ve Peplau, 2010).

Cinsiyete ilişkin kalıpyargılar çok güçlüdür ve insan-insan etkileşimlerinin ötesinde insan olmayan varlıklara da uygulanabilen bir durumdur (Brahnam ve De Angeli, 2012). Nass ve Moon'a (2000) göre insanlar cinsiyet ve etnik köken gibi insan sosyal kategorilerini bilgisayarlara yönlendirerek bilgisayar sosyal aktör paradigmasına (Computers as Social Actors paradigm; CASA) atıfta bulunur. Yazarlara göre insanlar, bilgisayarlarla etkileşime girerken insana dair toplumsal kategorileri, özellikle de cinsiyet ve etnisite kategorilerini otomatik olarak bilgisayarlara aktarmaktadır.

Yapay zeka etkileşimlerinde kullanıcı algısı toplumsal cinsiyet şemaları tarafından biçimlenmektedir. Bireyler, belirgin bir cinsiyet ipucu olmadığında dahi teknolojik araçlara otomatik olarak bir cinsiyet atfetme eğilimindedir ve bu durum erkek varsayılan yanlılığı (male-default bias) olarak kavramsallaştırılmaktadır (Han vd., 2025). Yaş, ırk ve cinsiyetin insan bilişinde en belirleyici sosyal kategoriler arasında yer alması ve teknolojinin tarihsel ile kültürel olarak maskülen bir alan olarak kodlanması, kalıplaşmış yargıların temel açıklayıcıları arasında gösterilmektedir (Han vd., 2025; Russo vd., 2025). Haake ve Gulz (2008), bu kalıplaşmış yargıların teknolojiye de uygulandığını belirtmektedir. Yazarlara göre kadın cinsiyetine sahip teknolojiler sıklıkla daha düşük güvenilirlik ve zeka seviyesine sahip olarak algılanırken, erkek cinsiyetine sahip teknolojiler daha yüksek sıcaklık ve empati seviyesine sahip olarak algılanmaktadır. İki binli yılların başında Nass, Moon, ve Green, (1997) tarafından yapılan deneysel çalışma, insanların teknolojik yapılara yönelik tutumlarını inceleyen ilk çalışma olması açısından önemlidir. Çalışmada, katılımcılar erkek ya da kadın sesli bilgisayarlarla deney ortamına alınmıştır. Sonuç olarak, katılımcılara sunulan içerik tamamen aynı olmasına karşın kadın sesli değerlendirici bilgisayar, erkek sesli olana kıyasla daha az dostane bulunmuştur. Diğer bir bulgu da erkek sesli bilgisayardan gelen olumlu değerlendirmelerin, kadın sesli olana kıyasla daha ikna edici olduğu yönündedir. Ayrıca kadın sesli bilgisayar, katılımcılar tarafından aşk ve ilişkiler konusunda daha bilgili algılanırken erkek sesli bilgisayar ise bilgisayar ve teknoloji konusunda daha bilgili algılanmıştır. Yine de daha sonraki çalışmasında Nass ve Moon (2000), insanların aslında etkileşimde bulundukları bilgisayarları insanlaştırmadığını, teknolojiye bir insan atfında bulunmadıkların da belirtmektedirler.

Han ve diğerleri (2025), kullanıcıların sohbet robotlarına cinsiyet atfetme biçimlerini iki ayrı deney aracılığıyla incelemiştir. Birinci deneyde katılımcılar, mühendislik ve hemşirelik gibi cinsiyetle kodlanmış mesleki bağlamlara yerleştirilmiş chatbot'ları değerlendirmiştir. İkinci deneyde ise fare izleme paradigmasıyla örtük cinsiyet atıfları ölçülmüştür. Bulgular, kullanıcıların herhangi bir cinsiyet ipucu bulunmadığında bile chatbot'ları erkek olarak algılama eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. Hemşirelik gibi geleneksel olarak kadınlarla özdeşleştirilen bir bağlamda dahi bu önyargının tam anlamıyla

kırılamadığı gözlemlenmiştir. Fare izleme verileri, robotun kadın olarak seçildiği durumlarda katılımcıların daha yüksek bilişsel çatışma yaşadığını doğrulamıştır. Bu bulgu, toplumsal cinsiyet şemalarının dijital varlıklara ne denli otomatik biçimde aktarıldığını açıkça göstermektedir. Aumüller ve diğerleri (2024), müşteri hizmetleri bağlamında yürüttükleri 1.064 katılımcılı geniş ölçekli deneyde benzer bir görünüm saptamıştır. Cinsiyeti belirsiz olarak tasarlanan bir chatbot avatarını katılımcıların yalnızca %21,9'u doğru biçimde algılamış, %54,8'i robotu erkek, %22,9'u ise kadın olarak kategorize etmiştir. Bu bulgu, tasarımsal nötrlüğün kullanıcının zihnindeki ikili cinsiyet kategorileme sürecini durdurmaya yetmediğini açıkça ortaya koymaktadır. Öte yandan robotu kadın olarak algılayanların chatbotu kullanma niyetinin erkek olarak algılayanlara kıyasla anlamlı ölçüde daha yüksek çıkması dikkat çekicidir. Bu bulgu, müşteri hizmetleri bağlamında kadınlıkla ilişkilendirilen yardımseverlik beklentisinin teknolojik varlıklara da yansıdığını, dolayısıyla cinsiyetlendirmenin yalnızca bilişsel değil işlevsel bir boyutunun da bulunduğunu göstermektedir.

Kullanıcıların chatbot'ları cinsiyetlendirme süreci yalnızca dil ve etkileşim biçimiyle sınırlı değildir, görsel tasarım da bu süreci doğrudan etkileyen bir değişken olarak öne çıkmaktadır. Müşteri hizmetleri robotlarında yaygınlaşan kadın varsayılan tasarım anlayışı, kadınsı özelliklerin sıcaklık ve yardımseverlik stereotipleriyle ilişkilendirilmesi ve bu özelliklerin hizmet sektörü beklentilerine uygun görülmesiyle açıklanmaktadır (Aumüller vd., 2024; Bastiansen vd., 2022). Araştırmalar, soyut ya da cinsiyeti belirsiz avatar tasarımlarının katılımcılar tarafından insan yüzlerine kıyasla daha çok tercih edildiğini gösterse de bu tasarımsal tercih, kullanıcıların kategorileme eğilimini tamamen ortadan kaldırmamakta ve dahası bu tabloya, şirketlerin bilinçli olarak kurguladığı yapay dişil kimlikler de eklenmektedir. Bates (2025), teknoloji şirketlerinin yapay zeka tarafından üretilmiş sanal model ve influencer'lar yarattığını, bu kimliklerin milyonlarca takipçiye ulaşan mükemmel bir hayat sergilediğini ancak gerçekte var olmadığını belirtmektedir. Sanal bir şarkıcı vesosyal medya kişiliği olan Lil Miquela, Trevor McFedries ve Sara DeCou tarafından yaratılmıştır. 19 yaşındadır ve yaratıcıları tarafından Brezilya-Amerikan kökenli, dişi bir robot olarak tanımlanmaktadır. Lil Miquela gibi tamamen dijital olarak inşa edilmiş sanal influencerlar, kullanıcıların neyle etkileşime girdiğini şekillendirmekte ve kadınlık imgesi üzerindeki algoritmik denetimi derinleştirmektedir. Miquela için yazılan yorumları incelediği çalışmasında Ekara (2024), her ne kadar yaratıcıları tarafından dişil özelliklerle yaratılsa bile kullanıcılar tarafından mecazi cinsiyet atamaları yapıldığını ve zaman zaman erkek olarak yorumlandığını belirtmektedir. İncelenen yorumlarda Miquela'ya atıfta bulunurken O (he; İngilizce dilinde) zamirinin kullanıldığı örnekleri de içermektedir. Bu kullanım, Miquela'yı hala insan (ya da en azından insan benzeri ya da canlı) olarak işaret etmesine rağmen, kendi tanımladığı kadın kimliğine bakılmaksızın onu erkek olarak nitelendirmesi açısından dikkat çekicidir. Bu olgular, görsel yapay zekanın

yalnızca mevcut stereotipleri yansıtmadığını aynı zamanda yeni ve başka türlü de yorumlanabilecek kadınlık normları türettiğini göstermektedir.

Doh ve Karagianni (2024), yapay zeka cinsiyet sınıflandırma sistemlerinin çekicilik algısıyla nasıl kesiştiğini inceleyen çalışmalarında, görsel yapay zekanın kadın kategorisini geleneksel güzellik standartlarına (gençlik, makyaj, belirli yüz hatları) hapseden dar bir kavramlaştırmaya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu standartlara uymayan bireylerin sistemler tarafından daha yüksek hata oranıyla işlenmesi, yalnızca teknik bir doğruluk sorunu değil aynı zamanda sistemik bir ayrımcılık biçimidir. Kullanıcılar açısından bu bulgu, kendi bedenlerinin ve görünümlerinin algoritmik bağlamda nasıl temsil edildiğine dair derin kaygılar doğurmaktadır. Teknolojik araçların görsel olarak cinsiyetlendirilmesinin yanı sıra sesin akustik özellikleri de kullanıcı beklentilerini ve toplumsal cinsiyet stereotiplerini doğrudan tetiklemektedir. Niculescu ve diğerleri (2013), insan-robot etkileşiminde kullanıcıların genel memnuniyetini ve etkileşimden aldıkları keyfi en güçlü etkileyen unsurun ses perdesi olduğunu ortaya koymuştur. Yüksek ses perdesine sahip, dışa dönük ve coşkulu robot tasarımlarının etkileşimi daha eğlenceli kıldığı ve empati ifadeleriyle birleştiğinde kullanıcıda bir rahatlık hissi uyandırdığı saptanmıştır. Bu örüntü, kadın sesiyle ilişkilendirilen sıcaklık beklentisinin yapay zeka tasarımına da taşındığına işaret etmekte ve ayrıca kullanıcıların hangi seslerden ne beklediğini belirleyen toplumsal cinsiyet şemalarının dijital etkileşim bağlamında da etkin olduğunu göstermektedir. Ancak bu tepkilerin evrensel ilkelerden ziyade kültürel bağlama göre önemli ölçüde farklılaştığı bilinmektedir. Chang, Lu ve Yang (2018), robot tasarımında kullanıcıların kendi kültürel yanlılıklarının, inançlarının ve yaşlanma ile toplumsal rol kalıpyargılarının yapay zekanın sesini algılama biçimini doğrudan şekillendirdiğini göstermiştir. Bu bulgu, cinsiyetlendirmenin evrensel bilişsel bir süreç değil, kültürel olarak inşa edilmiş bir pratik olduğunu ortaya koymaktadır.

Kullanıcıların yapay zekayı cinsiyetlendirme biçimleri, bireylerin teknolojiyle kurduğu duygusal ilişkiye de yansımaktadır. Russo ve diğerleri (2025), İtalya'da 335 yetişkinle yürüttükleri araştırmada kadınların erkeklere kıyasla anlamlı ölçüde daha yüksek yapay zeka kaygısı, daha düşük olumlu tutum, daha az kullanım sıklığı ve daha düşük algılanan bilgi düzeyi rapor ettiğini ortaya koymuştur. Çalışmada yapay zeka kaygısı ile olumlu tutumlar arasında güçlü bir negatif ilişki saptanmıştır. Araştırmacılar bu durumu kadınların STEM alanlarından tarihsel olarak dışlanması ve teknolojinin bir erkek alanı olarak sosyalleşme süreçlerine dahil edilmesiyle ilişkilendirmiştir. Bu bulgu, cinsiyetlendirmenin yalnızca zihinsel bir kategorileme meselesi olmadığını, kullanıcıların teknolojiyle kurdukları ilişkinin duygusal ve davranışsal boyutlarına kadar sirayet ettiğini ortaya koymaktadır. Bastiansen ve diğerleri (2022) ise bir sohbet robotuna atanan cinsiyetin ve kullandığı dilin sıcaklık düzeyinin kullanıcı algıları üzerindeki etkisini Stereotip İçerik Modeli (Fiske, Cuddy ve Glick, 2002) çerçevesinde incelemiştir. Anne ve John isimleri verilen

chatbotların sıcak ya da soğuk bir dil kullandığı deneysel tasarımın sonuçları beklenti dışı biçimde şekillenmiştir. Çalışma sonunda ne robotun cinsiyeti ne de dilin sıcaklığı kullanıcı algıları üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir ana etki yaratmamıştır. Bu bulgu, insan odaklı kuramların doğrudan yapay zeka bağlamına aktarılmasında bazı yorumsal güçlüklere dikkat çekmektedir. Bastiansen ve diğerlerinin (2022) bulgusu, yalnızca tek bir çalışmanın beklenmedik sonucu olarak ele alınmamalıdır. İnsan odaklı kuramların yapay zeka bağlamına doğrudan aktarılmasının sınırlılığına dair önemli bir uyarı olarak da okunabilir. Stereotip İçerik Modeli (Fiske, vd., 2002), insanların diğer insanlara yönelik algılarını sıcaklık ve yetkinlik boyutları üzerinden açıklamak üzere geliştirilmiştir. Bu nedenle modelin öngördüğü sıcaklık ve yetkinlik algılarının bir chatbot'a otomatik olarak transfer olmaması, aslında şaşırtıcı değil kuramsal açıdan anlamlıdır. Bu sonuç, bağlamın belirleyici rolüne işaret etmektedir. Sağlık gibi uzmanlık ve güven beklentisinin ön planda olduğu bir alanda kullanıcılar, cinsiyete dayalı kalıpyargılarını askıya alarak işlevsel beklentilere odaklanıyor olabilir. Bir başka deyişle, cinsiyetlendirme sabit ve evrensel bir süreç olmanın ötesinde etkileşimin amacına, bağlamına ve kullanıcının o andaki motivasyonuna göre şekillenen dinamik bir süreçtir. Bu bulgu aynı zamanda yapay zeka araştırmalarında bir metodolojik uyarı niteliği taşımaktadır. İnsan psikolojisine ilişkin yerleşik kuramlar bu alana uygulanırken teknolojik varlığın kendine özgü doğasının yarattığı farklılıklar göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla Bastiansen ve diğerlerinin (2022) bulgusunu çalışmanın hatalı bir bulgusu olarak ele almak yerine yapay zeka bağlamına özgü yeni kuramsal çerçevelere olan gereksinimi gösteren değerli bir katkı olduğu düşünülmektedir.

Çifci, ve Basfirinci (2020), tarafından Türkiye'de öğrencilerle yaptığı çalışmada, bir yapay zeka uygulaması olarak robotların iş hayatına entegrasyonunun sosyal yaşantı içerisindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yeniden inşa edecek şekilde ilerleyeceği öngörülmektedir. Analiz verileri incelendiğinde, katılımcılar tarafından on farklı meslek robotu içinden cinsiyetsiz olarak algılanan hiç robot olmadığı ve en erkeksi algılanan meslek robotlarının en güçlüden en zayıfa doğru güvenlik görevlisi, makine mühendisi, cerrah, savcı ve banka müdürü olduğu görülmektedir. En kadınsı algılanan meslek robotu ise anaokulu öğretmeni ve sırasıyla hemşire, sekreter, eczacı ve aşçıdır. Çalışma, katılımcıların, ele alınan meslek robotlarına yönelik katılımcıların cinsiyetçi algılara sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Kullanıcıların yapay zekayı cinsiyetlendirme biçimleri ne denli köklü olursa olsun, bu ilişkinin yalnızca bir yönünü oluşturmaktadır. Sorun, insanın teknolojiye yüklediği anlamlarla sınırlı değildir. Teknolojinin insana geri yansıttığı içeriklerle de şekillenmektedir. Yapay zeka sistemleri ürettiği dil, meslek temsilleri ve görsel çıktılar aracılığıyla toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretmekte ve kullanıcıların zihnindeki kalıpları pekiştiren bir işlev

görmektedir. Bir başka deyişle insanların yapay zekayı cinsiyetlendirmesi ile yapay zekanın insanı cinsiyetlendirmesi, birbirinden bağımsız iki süreç değil birbirini besleyen tek bir döngünün iki yüzüdür. Aşağıdaki bölümde bu döngünün sistemden gelen tarafı, dil üretimi, meslek temsili ve algoritmik önyargı eksenlerinde incelenmektedir.

2. Yapay Zekanın İnsanı Cinsiyetlendirmesi

Yapay zeka sistemleri, insanlar tarafından üretilen metinler üzerinde eğitildikleri için bu metinlerdeki toplumsal önyargıları kaçınılmaz biçimde içselleştirir. Sorun, bu içselleştirmenin yalnızca geçmişin tarafsız bir yansıması olmakla kalmayıp yapay zeka çıktıları aracılığıyla aktif olarak yeniden üretilmesi ve zaman zaman güçlendirilmesidir. Yapay zeka tabanlı sistemlerin her ne kadar bu sistemlerin tarafsız olduğu ve insanlarda ve eski teknolojilerde görülen önyargılardan etkilenmediği inancıyla yükselişe geçse de bazı yapay zeka algoritmalarında cinsiyet ve ırksal önyargıların var olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır (Wellner, ve Rothman, 2020). Alanyazında kapsamlı biçimde tartışıldığı üzere birçok kurumsal ve mekansal yapıda erkek olgusu evrensel bir varsayılan standart olarak kabul edilmektedir. Bu durum veri toplama süreçlerinde kadına ve marjinal gruplara ait özgün deneyimlerin sistematik olarak dışlanmasına ve yapısal bir veri boşluğu oluşmasına neden olmaktadır (Havan, 2023). Yapay zeka algoritmaları, doğası gereği tarafsız bir akıl yürütme gerçekleştirmez yalnızca kendilerine sunulan kusurlu ve asimetrik ham veri setlerini işlemektedir. Dolayısıyla tarihsel süreç boyunca normalleşen toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını barındıran veri tabanlarıyla eğitilen sistemler, bu normları meşrulaştırarak ve mekanize ederek geleceğe aktaran birer kısır döngüye dönüşmektedir (Noble, 2018; Havan, 2023).

Yapay zekanın insanı cinsiyetlendirme sürecinin en açık görüldüğü alan dil üretimi ve çeviridir. Ghosh ve Caliskan (2023), ChatGPT'nin Bengalce, Farsça, Türkçe ve Malayca gibi cinsiyetten bağımsız zamir kullanan dillerden İngilizceye çeviri yaparken sistematik bir cinsiyetçi atama gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur. Araştırmacılar 120 meslek ve eylem istemi kullanarak yapay zekanın zamirleri nasıl çevirdiğini incelemektedir. Sonuçlar, doktor, pilot ve mühendis gibi yüksek statülü mesleklerin her durumda erkek (he), hemşire ve asistan gibi rollerin ise her durumda kadın (she) olarak aktarıldığını saptamıştır. Üstelik yapay zeka, İngilizcedeki cinsiyetsiz tekil O (Onlar; it- they) zamirini doğru çevirmekte tamamen başarısız olarak bu zamiri her durumda çoğul zamir olarak aktarmıştır. Bu bulgu, yalnızca ikili cinsiyet kalıplarının sürdürüldüğünü değil, ikili olmayan cinsiyet kimliklerinin dijital ortamda fiilen silindiğini de gözler önüne sermektedir. Bu sorun çok dilli bir ölçekte de doğrulanmıştır. Rowe ve diğerleri (2025), Türkçe dahil 30 Avrupa dilini kapsayan ve 71.000 cümleden oluşan EuroGEST veri seti aracılığıyla 24 farklı modeli incelemiştir. Bulgular, tüm dillerde ve modellerde kadınların güzel, empatik ve düzenli yönündeki

kalıpyargılar ile öne çıkarken erkeklerin lider, güçlü ve profesyonel olduğu yönündeki kalıpyargılar ile öne çıktığını göstermiştir. Çalışmada dikkat çeken diğer bir durum da model boyutu büyüdükçe bu kalıpyargıların daha güçlü biçimde kodlandığı ve talimatla ince ayar yapılmış modellerin önyargıları azaltmak bir yana daha güçlü bir biçimde pekiştirdiği yönündedir. Bates (2025) bu örüntüyü daha geniş bir çerçevede ele alarak büyük dil modellerinin sosyal medya veri setleri üzerinde eğitildiğinde saatler içinde cinsiyetçi içerikler ürettiğini belgeler. Bu bulgu, sorunun yalnızca veri miktarıyla değil verinin niteliğiyle ve yansıttığı tarihsel eşitsizliklerle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Meslek temsilindeki cinsiyetçi atamalar çok sayıda çalışmada benzer biçimlerde belgelenmiştir. UNESCO ve IRCAI (2024) tarafından yürütülen kapsamlı rapor, GPT-2, ChatGPT ve Llama 2 modellerinde feminen isimlerin ev, aile ve çocuklar ve maskülen isimlerin ise iş, yönetici ve maaş kavramlarıyla güçlü biçimde ilişkilendirildiğini ortaya koymuştur. Metin tamamlama görevlerinde Llama 2 vakaların yaklaşık %20'sinde kadın düşmanı içerikler üretirken, insan geri bildirimiyle eğitilmiş ChatGPT %80'in üzerinde olumlu ya da nötr yanıtlar vermiştir. Kotek ve diğerleri (2023) ise gelişmiş dil modellerinin metin içi bağlamda hiçbir cinsiyet ipucu olmamasına rağmen doktor ya da mühendis gibi yüksek statülü mesleklerde erkek zamirleri, hemşire ya da asistan gibi hizmet rollerinde ise kadın zamirleri kullanarak metni sürdürdüğünü göstermiştir. Bu örüntü, kullanıcıların sürekli olarak toplumsal cinsiyet rolleriyle kuşatılmasına ve bu önyargıların pekiştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Cinsiyetçi temsil yalnızca meslek atamalarında değil, dilin yapısında ve anlatı kurma biçiminde de kendini göstermektedir. Zoon ve diğerleri (2025), ChatGPT ve Alexa gibi yapay zeka ajanlarının dil üretimlerini Feminist Eleştirel Söylem Analizi çerçevesinde incelemiştir. Bilim, siyaset, eğitim ve bakım gibi tematik alanlarda yapay zekaya yöneltilen kimlik odaklı sorulara verilen yanıtlar analiz edildiğinde, erkek figürlerin yüksek oranlarda liderlik, inovasyon ve güç odaklı rollerde tanımlandığı saptanmıştır. Erkekler için yönetti, fethetti, devrim yaptı gibi aktif eylem fiilleri kullanılırken kadınlar çoğunlukla destekleyici, sabırlı ve duygusal rollerde temsil edilmiştir. Bu bulgular, yapay zeka dilinin nötr bir araç olmadığını aksine hegemonik erkeklik normlarını yeniden üreten bir söylem alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu söylemsel eşitsizlik yalnızca dil düzeyinde kalmayıp politika ve gündem oluşturma süreçlerine de sızmaktadır. Bates (2025), yapay zeka güvenliği ve düzenleme tartışmalarının büyük bölümünün spekülatif gelecek korkularına (makinelerin insanlığı ele geçirmesi gibi) odaklanırken kadınlara ve marjinal gruplara yönelik anlık, ölçülebilir zararları ikinci plana attığını vurgular. Bu gündemi belirleyen seslerin büyük çoğunluğu, söz konusu zararları birincil elden deneyimlemeyenlere ait olmaktadır. Bates'in bu tespiti, mevcut akademik çalışmaların neden uzun süre yalnızca teknik boyuta odaklandığını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yapay zeka söylemindeki

görünürlüğünün neden bu denli sınırlı kaldığını açıklayan yapısal bir çerçeve sunmaktadır.

İş gücü piyasası ve işe alım süreçleri de yapay zekanın insanı cinsiyetlendirdiği en somut ve ölçülebilir alanlardan biridir. Büyük dil modelleri, personel seçimini kolaylaştırmak gibi işgücü verimliliğini artırma konusunda önemli bir potansiyel sunarken, ön eğitim verilerine yerleşmiş sistemik önyargıların devam etmesi konusunda endişeler doğurmaktadır. Her ne kadar kurumsal bir yapı sergileyen firmalar maliyetleri düşürmek, verimliliği ve nesnelliği artırmak için algoritmik karar vermeyi uygularken, algoritmik karar verme aynı zamanda belirli insan gruplarına haksız muameleye, örtük ayrımcılığa ve algılanan adaletsizliğe de yol açabilmektedir (Köchling ve Wehner, 2020). Lippens'in (2024) ChatGPT'nin otuzdört bini aşan sahte başvuru üzerinden işe alım değerlendirmelerindeki önyargısını belgeleyen çalışması bu konuya bilimsel açıdan bir bakış açısı sunmaktadır. Yapılan çalışma, dil görevlerine insan benzeri yanıtlar üreten bir sohbet robotu olan ChatGPT'nin iş başvurularını değerlendirirken potansiyel etnik ve cinsiyet önyargısını incelenmiş etnik ve cinsiyet kimliğinin sohbet robotunun değerlendirmeleri etkilediği bulunmuştur. Çalışmada ChatGPT'nin Arap, Asyalı, Siyahi Amerikalı, Orta Afrikalı, Hollandalı, Doğu Avrupalı, Hispanik, Türk ve Beyaz Amerikalı erkek ve kadın başvuru sahiplerine verdiği puanları karşılaştırılmış ve etnik ve cinsiyet gruplarına belirgin tercihler gösterdiğine dair kanıtlar sunulmuştur. Çalışmanın en ilginç bulgusu genel katılımcı grup açısından cinsiyet açısından yapay zeka tarafından bir ayrımcılık gözlenemezken özellikle etnik ve cinsiyet kimliğinin kesiştiği noktada ChatGPT, Türk kadınlarına Türk erkeklerinden daha fazla ayrımcılık yapmıştır. Bu bulgu, çalışmaya alınan grubun çifte azınlık statüsüyle tutarlı olması düşüncesi ile açıklanmaya çalışılmıştır. Yapay zekada algoritmik önyargı, özellikle istihdam sektöründe giderek artan bir endişe kaynağıdır. Dünyanın en büyük teknoloji şirketlerinden biri olan Amazon, sektörde kapsayıcılığı ve çeşitliliği artırmaya yönelik girişimlerde öncüdür ancak, işe alım süreçlerindeki algoritmik önyargının cinsiyete dayalı ayrımcılığı sürdürebileceği endişesi mevcuttur (Chang, 2023).

Tüm bu bulgular, yapay zeka sistemlerindeki cinsiyet önyargısının kendi kendini besleyen bir döngü yarattığına işaret etmektedir. Algoritmik sistemler tarafsız bir akıl yürütme gerçekleştirmemekte aksine kendilerine sunulan ve tarihsel cinsiyet kalıpyargılarını içeren veri setlerini işleyerek bu normları meşrulaştırmakta ve geleceğe aktarmaktadır (Noble, 2018; Havan, 2023). Teknik ilerlemenin tek başına bu sorunu çözmediğine dair en çarpıcı bulgu, model boyutunun büyümesiyle birlikte stereotiplerin daha belirgin biçimde kodlandığının gözlemlenmesidir (Rowe vd., 2025). Talimatla ince ayar yapılmış modellerin önyargıları azaltmak yerine zaman zaman farklı biçimlerde yeniden üretmesi de teknik müdahalelerin ötesinde çok disiplinli bir yaklaşımın zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Bu yapısal sorunun en temel kaynaklarından

biri, yapay zeka sektörünün kendisindeki demografik homojenlikte yatmaktadır. Bates (2025), yapay zeka araştırmacılarının, profesörlerin, veri uzmanlarının ve yazılım geliştiricilerin büyük çoğunluğunun beyaz erkeklerden oluştuğunu ve bu homojenliğin erkekler tarafından ve erkekler için yaratılan dünya kavramını dijital ortamda daha da güçlendirme riskini doğurduğunu öne sürmektedir. Bates'e (2025) göre, şirketler ve programcılar sistemlerine güvenlik protokolleri ve kısıtlamalar yerleştirme kapasitesine sahip olmakla birlikte bunu genellikle yapmak istemediklerini belirtmektedir. Bu isteksizliğin arkasında ticari kaygılar ya da iş kaybetme korkusu gibi nedenlerin yatmaktadır. Bu bulgu, teknoloji şirketlerinin cinsiyetçi çıktıları, teknik arıza ya da daha önceden öngörülememiş bir kullanıcı davranışı olarak sunarak yapısal sorumluluktan kaçtığı yönündeki akademik tespitleri (Noble, 2018) güçlü biçimde desteklemektedir.

Algoritmik önyargının evrensel bir sorun mu yoksa belirli dil ve kültür bağlamlarına özgü bir olgu mu olduğu sorusu, bu tartışmanın kritik bir boyutunu oluşturmaktadır. Rowe ve diğerlerinin (2025) Türkçeyi de kapsayan çok dilli analizi, cinsiyetçi örüntülerin dil sınırlarını aştığını ve model mimarisinden bağımsız biçimde yeniden üretildiğini göstermektedir. Türkiye bağlamında yürütülen çalışmalar ise bu bulguyu yerel bir perspektiften doğrulamaktadır. Üçler ve Şahin (2025), yapay zeka uygulamalarında toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl yeniden üretildiğini inceleyen araştırmalarında kadınların yapay zeka çıktılarında sıklıkla nazik ve duygusal sıfatlarla tanımlanırken erkeklerin başarı, güç ve statü gibi sıfatlarla nitelendirildiğini ortaya koymuştur. Bu örüntü, Kotek ve diğerleri (2023) ile Zoon ve diğerlerinin (2025) Batılı dil modellerinde saptadığı söylemsel asimetriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Elmalı (2023) ise yapay zeka algoritmalarındaki önyargının kaynağını veri setlerinin yapısında olduğunu belirtmekte ve gerçek dünya verilerinin filtrelenmeden sisteme dahil edilmesinin tarihsel cinsiyet eşitsizliklerini olduğu gibi içselleştirdiğini öne sürmektedir. Bu bulgu, Noble (2018) ve Havan'ın (2023) yapısal veri boşluğu argümanının Türkiye bağlamındaki bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Tüm bu çalışmalar bir arada okunduğunda, algoritmik döngünün yalnızca İngilizce konuşulan Batı toplumlarına özgü bir sorun olmadığı görülmektedir. Farklı dil ve kültürel bağlamlarda da benzer biçimlerde algoritmik döngünün işlendiği görülmektedir. Türkiye özelinde bu döngünün derinliğini ve özgün boyutlarını ortaya koyacak ampirik çalışmalar ise henüz oldukça sınırlıdır ve alanın öncelikli araştırma gündemleri arasına alınması gerekmektedir.

Sonuç

Bu bölümde incelenen çalışmalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, yapay zeka ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin ne salt teknik bir sorun ne de yalnızca bireysel bir önyargı meselesi olduğu görülmektedir. Söz konusu ilişki, birbirini besleyen iki yönlü bir dinamiğin ürünü olduğu düşünülmektedir. Diğer bir deyişle insanlar yapay zekayı cinsiyetlendirirken yapay zeka da insanı

cinsiyetlendirmektedir. Bu iki süreç birbirinden bağımsız değil, döngüsel bir ilişki içinde işlemektedir. Kullanıcıların yapay zeka sistemlerine cinsiyet atfetme eğilimi, ne teknolojiye özgü bir yanılgıdan ne de bilinçli bir tercihten kaynaklanmaktadır. İnsanlar, belirsizlik karşısında sahip oldukları bilişsel şemaları ve toplumsal rol beklentilerini otomatik olarak devreye sokmaktadır. Bu şemalar yalnızca insanlar arası ilişkileri düzenlemekle kalmayıp, teknolojik varlıklara karşı geliştirilen tutumlara da sızabilmektedir. Nitekim cinsiyetsiz tasarlanan arayüzlerin kullanıcılar tarafından büyük çoğunlukla yine de bir cinsiyete atfedilmesi, bu şemaların ne denli otomatik ve direnç gösteren yapılar olduğunu kanıtlamaktadır. Tasarım kararları bu örüntüyü değiştirememektedir. Bağlam ise cinsiyetlendirmenin yönünü belirleyen temel etken olarak öne çıkmaktadır. Hizmet ve bakım bağlamlarında kadın, güç ve otorite bağlamlarında ise erkek atfı ön plana geçmektedir. Bu tablo, toplumsal cinsiyetin gündelik hayatta ne denli işlevsel bir kategorize etme aracı olmaya devam ettiğini gözler önüne sermektedir.

Kullanıcıların yapay zeka ile kurduğu ilişkinin duygusal boyutuna bakıldığında da toplumsal cinsiyetin belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Teknolojiyle etkileşime girmedeki kaygı ve özgüven düzeyleri cinsiyete göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır. Ancak bu farkı bireysel bir yatkınlık sorunu olarak okumak yanıltıcı olacaktır. Cinsiyetler arasındaki bu fark, STEM (İng. Kısaltma. Science, Technology, Engineering, Mathematics) alanlarından tarihsel olarak dışlanmış olmayı, teknolojiyi erkeksi bir alan olarak çerçeveleyen sosyalleşme süreçlerini ve dijital ortamlardaki görünmezlik deneyimlerini yansıtmaktadır. Bir başka deyişle, kullanıcıların yapay zekayı cinsiyetlendirme biçimleri, toplumsal eşitsizliklerin teknolojik alana taşınmış bir yansımasıdır. Yapay zekanın insanı cinsiyetlendirmesi söz konusu olduğunda ise sorunun kökü, algoritmaların tarafsız olduğu yanılsamasında yatmaktadır. Büyük dil modelleri ve görsel üretim sistemleri, var olan toplumsal düzeni yansıtmakla kalmamakta onu seçici biçimde ve zaman zaman tarihsel gerçeklikten daha katı bir tutarlılıkla yeniden üretmektedir. Yüksek statülü meslekler erkekle, bakım ve destek rolleri ise kadınla eşleştirilmektedir. Böylece aktif ve güç çağrıştıran eylem fiilleri erkek figürlere, edilgen ve duygusal nitelendirmeler ise kadın figürlere yüklenmektedir. Daha da çarpıcı olan, model boyutu büyüdükçe bu örüntülerin pekişmesi ve ince ayar süreçlerinin önyargıyı azaltmak yerine zaman zaman farklı biçimlerde yeniden üretmesidir. Bu bulgu, teknik ilerlemenin kendi başına bir çözüm olmadığının en güçlü kanıtlarından biridir.

İkili olmayan cinsiyet kimliklerinin bu sistemler tarafından neredeyse tamamen görmezden gelinmesi ya da hatalı biçimde işlenmesi, sorunun yalnızca kadın-erkek ikiliğiyle sınırlı olmadığını, çok daha geniş bir dışlama örüntüsüne işaret ettiğini göstermektedir. Cinsiyetsiz zamirler çoğul olarak çevriliyor, ikili olmayan kimlikler verilerden siliniyor, görsel sınıflandırma sistemleri yalnızca belirli bir güzellik standardına uyan bedenleri kadın olarak tanıyorsa bu,

teknolojik bir hata değil sistemin neyi standart kabul ettiğinin bir ifadesidir. Tüm bu örüntülerin arkasında yapısal bir etken olarak yapay zeka sistemlerini tasarlayan ve geliştiren bir kadronun demografik özellikleri ve bu teknolojilerin kimin için ve kimin perspektifinden üretildiğini doğrudan biçimlendirdiği sorusu yanıtlanmalıdır. Teknik arıza ya da öngörülemeyen kullanıcı davranışı gibi gerekçelerin ardına sığınmak ise kurumsal düzeydeki sorumluluğu görünmez kılmaktadır. Önyargı, verinin içinde şekillenirken veri, tarihin içinde ve tarih ise belirli güç ilişkilerinin içinde şekillenmektedir. Bu zinciri görmezden gelen bir çözüm girişimi, sorunun yüzeyini değiştirebilir ama kökenine ulaşamaz. Sorunun daha derinden çözümü için, öncelikle, yapay zeka geliştirme süreçlerinin teknik uzmanlığın ötesinde feminist kuram, sosyal psikoloji ve etik gibi disiplinlerden beslenmeye ihtiyacı vardır. Eğitim verilerinin niteliğine ve çeşitliliğine yönelik standartlar geliştirilmeli ve cinsiyet önyargısına karşı sistematik denetim mekanizmaları oluşturulmalıdır. Öte yandan kullanıcıları bu konuda bilinçlendirmeye yönelik toplumsal farkındalık çalışmaları da en az teknik müdahaleler kadar önemlidir. İnsan zihnindeki şemalar onun davranışlarına yön veren önemli bir temel olarak bu şemalar değişmeden, tasarım düzeyindeki iyileştirmelerin etkisi sınırlı kalacaktır. Ek olarak, bu alandaki araştırmaların Türkiye gibi farklı dilsel ve kültürel bağlamlarda yaygınlaştırılması, sorunun evrensel mi yoksa kültüre özgü mü olduğunu anlama açısından da kritik öneme sahiptir.

Alanyazın, yapay zeka geliştirme süreçlerine yönelik birbirleriyle bağlantılı üç öneri alanını gündeme getirmektedir. İlk olarak, algoritmik şeffaflık ve açıklanabilirlik açısından Duan, McNeese ve Li (2024) tarafından yapılan çalışmada, açıklanabilir yapay zeka (XAI, *karmaşık yapay zeka modellerinin, özellikle de derin öğrenme, verdiği kararların ya da tahminlerin arkasındaki mantığı insanlara şeffaf ve anlaşılır bir şekilde sunma süreci*), sistemin karar süreçlerini kullanıcıya görünür kılmanın cinsiyete dayalı önyargılı algıları anlamlı ölçüde azaltabildiğini göstermektedir. Bu bulgu, şeffaflığın yalnızca teknik bir tercih değil, toplumsallaşmış önyargıyı dönüştürme potansiyeli taşıyan etik bir tasarım ilkesi olduğuna işaret etmektedir. İkinci olarak, eğitim verilerinin niteliği ve çeşitliliği yapay zeka ve toplumsal cinsiyetin kesiştiği alanda cinsiyet eşitsizliğine bir çözüm sunabilir. Sorunun gerçekte veri miktarıyla değil, bu verinin temsil ettiği toplumsal gerçeklikle ilgili olduğu tam olarak kabul edilirse cinsiyete duyarlı veri küratörlüğü, marjinal kimliklerin sistematik olarak dahil edilmesi ve önyargı denetimine yönelik standartlaşmış değerlendirme çerçeveleri, bu alandaki teknik çözümlerin temel bileşenlerini oluşturmalıdır. Üçüncü olarak ve belki de en temel olanı, sektörün demografik yapısının dönüşümüdür. West ve diğerlerinin (2019) AI Now raporu ve Bates'in (2025) tespitleri, mevcut teknolojiyi geliştirenlerin oluşturduğu kadronun belirli bir demografik gruba olan yoğun yatkınlığının önyargıyı yapısal ve kurumsal düzeyde ürettiğini göstermektedir. Bu dönüşüm, erken dönem eğitimden kıdemli

araştırmacı pozisyonlarına uzanan geniş bir çerçevede kadınlar gibi dezavantajlı bireylerin ve farklı kültürel arka planlara sahip kişilerin temsilini artıracak hedefe yönelik politikaları beraberinde getirecektir..

Yapay zeka, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini derinleştirme ya da bunlara karşı dönüştürücü bir araç olma kapasitesine sahiptir. Bu iki olasılık arasındaki farkı belirleyecek olan, teknik gelişimin hızı değil, bu teknolojileri kimin, nasıl ve kimin yararına tasarladığına dair bilinçli ve sorumlu bir tutumun yaygınlaşmasıdır. Wellner, ve Rothman (2020), yapay zekadaki cinsiyet önyargısına yönelik dört çözüm türü önermektedir. İlk olarak cinsiyete dair herhangi bir referansı göz ardı etmek, algoritmanın karar vermesine yol açan hususları ortaya koymak, önyargısız algoritmalar tasarlamak ya da son olarak sürece insanları dahil etmek. Cinsiyet önyargısından kaçınmak için, feminist bir temel anlayış ele alınarak, kullanıcılar ve geliştiricilerin, cinsiyet ve ırksal önyargı olasılığına ilişkin farkındalıkları arttırılmalı ve hem kullanıcılar hem de geliştiriciler bunlardan kaçınmaya, bunları aşmaya ya da tamamen ortadan kaldırmaya çalışmalıdır. UNESCO ve International Research Centre on Artificial Intelligence (2024), Büyük Dil Modellerinin yaygınlığının her alanda insan haklarını tehdit ettiğini belirtmektedir. Kontrolsüz yanlılıkların, insan algı ve etkileşimlerini incelikle şekillendirerek cinsiyet eşitliğini baltaladığını ve bu durumu önleme adına yapay zeka uygulamalarının insan deneyimlerinin çeşitliliğine saygı duymasını sağlamak için insan hakları hususlarının yapay zeka geliştirme süreçlerine derinlemesine entegre edilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Politika yapıcılar ve yapay zeka geliştiricilere sunduğu düzenleyici gözetim ve denetimler ile insan haklarına dayalı ve etik yapay zeka çerçeveleri oluşturulması gerektiği belirtilmektedir. Rapor, politika yapıcıları, özellikle savunmasız grupları içerebilecek uygulamalar için, hem geliştirme uygulamalarını hem de yapay zeka modellerinin önyargı özelliklerini değerlendiren bağımsız doğrulama ve sertifikasyon önlemlerini teşvik etmeye davet etmektedir. Kamuoyu istişaresini ve niteliksel değerlendirme yöntemlerinin oluşturulması için destekleme ve topluluk paydaşlarının önyargının ne anlama geldiğine dair incelikli bir anlayışın geliştirilmesine katılmalarını sağlamak etik yapay zeka çerçevesinde oluşturma adına önemli olarak sunulmaktadır. Yapay zeka yazılımlarında görülebilecek cinsiyet eşitsizliğini önleyebilecek adımlar olarak yapay zeka geliştiricilerin zaman içinde gelişen modellerde önyargıların yer almasına dair erken uyarı görevi görebilecek, bu konuda vurgulananlar da dahil olmak üzere çeşitli kıyaslama veri kümeleri ve yaklaşımlar kullanarak, uzun vadeli öğrenme modellerindeki sistemik önyargılar için sürekli izleme ve değerlendirme uygulamalarını geliştirmeleri önerilmektedir.

Sonuç olarak yapay zeka ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi salt teknik bir sorundan ibaret olarak görmemek gerekir. Bu ilişki toplumsal eşitsizliklerin dijital çağdaki yeni yüzüdür. Bu bölümde ele alınan bulgular, söz konusu ilişkinin

birbirini besleyen iki yönde eş zamanlı olarak işlediğini ortaya koymaktadır. İnsanlar yapay zekayı cinsiyetlendirirken yapay zeka da insanı cinsiyetlendirmektedir. Kullanıcılar, yüzyıllardan gelen ve toplumsal sosyalleşmenin ürünü olan bilişsel şemalarını dijital varlıklara aktarmakta hizmet ve bakım rollerinde kadın, otorite ve güç rollerinde erkek sezgisi ile hareket etmektedir. Öte yanda büyük dil modelleri, görsel üretim sistemleri ve sesli asistanlar, tarihsel eşitsizliklerden beslenen veri setleriyle eğitilmekte ve bu eşitsizlikleri daha sistematik, daha tutarlı ve zaman zaman daha görünmez bir biçimde yeniden üretmektedir. İki süreç bir araya geldiğinde ortaya çıkan tablo, birbirini meşrulaştıran bir döngüdür. Kullanıcının zihnindeki kalıpyargı, sistemi beslerken sistem de kullanıcının zihnindeki kalıpyargıyı pekiştirmektedir. Bu döngüyü kırmak, yalnızca algoritmaları iyileştirmekle değil, veriyi kimin ürettiğini, sistemi kimin tasarladığını ve bu tasarımın kimin değerlerini taşıdığını sorgulayan bilinçli ve çok disiplinli bir tutumun yaygınlaşmasıyla mümkün olacaktır. Toplumsal cinsiyet eşitliği adına gerçek bir dönüşümün sağlanabilmesi için yapay zekanın kim tarafından, kimin için ve hangi değerler temelinde inşa edildiği sorusunun hem araştırmacılar hem politika yapıcılar hem de kullanıcılar tarafından sürekli olarak sorulmaya devam etmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Aumüller, A., Winklbauer, A., Schreibmaier, B., Batinic, B., ve Mara, M. (2024). Rethinking feminized service bots: User responses to abstract and gender-ambiguous chatbot avatars in a large-scale interaction study. *Personal and Ubiquitous Computing, 28*(6), 1021–1032. https://doi.org/10.1007/s00779-024-01830-8

Bates, L. (2025). *The new age of sexism: How AI and emerging technologies are reinventing misogyny*. Sourcebooks.

Bastiansen, M. H. A., Kroon, A. C., ve Araujo, T. (2022). Female chatbots are helpful, male chatbots are competent? The effects of gender and gendered language on human-machine communication. *Publizistik, 67*(4), 601-623. https://doi.org/10.1007/s11616-022-00762-2

Bem, S. L. (1981). Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review, 88*(4), 354-364.

Brahnam, S., ve De Angeli, A., (2012). Gender affordances of conversational agents. *Interacting with Computers*, *24*(3), 139-153.

Chang, X. (2023). Gender bias in hiring: An analysis of the impact of Amazon's recruiting algorithm. Advances in Economics, Management and Political Sciences, 23(1), 134-140.

Chang, R. C. S., Lu, H. P., & Yang, P. (2018). Stereotypes or golden rules? Exploring likable voice traits of social robots as active aging companions for tech-savvy baby boomers in Taiwan. *Computers in Human Behavior, 84*, 194-210. https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.02.025

Çifci, B. S., ve Basfirinci, C. (2020). Yapay zeka konusunun toplumsal cinsiyet kapsamında incelenmesi: Mesleklere yönelik bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29*(4), 183-203.

Doh, M. ve Karagianni, A. (2024). "My Kind of Woman": Analysing Gender Stereotypes in AI through The Averageness Theory and EU Law. arXiv preprint arXiv:2407.17474.

Duan, W., McNeese, N. ve Li, L. (2024). Mitigating gender stereotypes toward AI agents through an eXplainable AI (XAI) approach. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction, 8*(*CSCW2),* 1-35. https://doi.org/10.1145/3686969

Ekara, A. N. (2024). A virtual character, a robot, or a human being? A study of the (self-) representations of lil miquela. *Cairo Studies in English*, 2024(1), 130-149.

Elmalı, H. F. (2023). *Toplumsal cinsiyet eşitsizliği problemi izdüşümünde feminist yapay zeka* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi).

Fiske, S., T., Cuddy, A., J., C ve Glick P. (2002). A Model of (Often Mixed) Stereotype Content: Competence and Warmth Respectively Follow From Perceived Status and Competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, *82*(6), 878-902.

Ghosh, S. ve Caliskan, A. (2023). *ChatGPT perpetuates gender bias in machine translation and ignores non-gendered pronouns: Findings across Bengali and five other low-resource languages*. Proceedings of the 2023 AAAI/ACM Conference on AI, Ethics, and Society, 901-912. https://doi.org/10.1145/3600211.3604672

Han, H., Lee, Y., Zhang, C., Lu, J. ve Wang, L. (2025). He or she? A male-default bias in chatbot gender attribution across explicit and implicit measures. *Computers in Human Behavior Reports, 20*, 100860. https://doi.org/10.1016/j.chbr.2025.100860

Havan, C. (2023). Book review: Invisible women: Data bias in a world designed for men. *KTC: Mediterranean Journal of Gender and Women's Studies, 6*(2), 599-608. https://doi.org/10.33708/ktc.1345165

Haake, M. ve Gulz, A. (2008). Visual Stereotypes and Virtual Pedagogical Agents. *Educational Technology & Society, 11*, 1-15.

Kotek, H., Dockum, R. ve Sun, D. (2023). *Gender bias and stereotypes in large language models*. Proceedings of The ACM Collective Intelligence Conference (CI'23), 12–24. https://doi.org/10.1145/3582269.3615599

Köchling, A., ve Wehner, M. C. (2020). Discriminated by an algorithm: a systematic review of discrimination and fairness by algorithmic decision-making in the context of HR recruitment and HR development. *Business Research*, *13*(3), 795-848.

Lippens, L. (2024). Computer says 'no': Exploring systemic bias in ChatGPT using an audit approach. Computers in Human Behavior: Artificial Humans, 2(1), 100054.

Nass, C. ve Moon, Y. (2000). Machines and mindlessness: Social responses to computers. Journal of Social Issues, 56(1), 81-103.

Nass, C., Moon, Y. ve Green, N. (1997). Are computers gender-neutral? Gender stereotypic responses to computers. *Journal of Applied Social Psychology, 27*(10), 864–876.

Niculescu, A., van Dijk, B., Nijholt, A., Li, H. ve See, S. L. (2013). Making social robots more attractive: The effects of voice pitch, humor and empathy. *International Journal of Social Robotics, 5*(2), 171–191.

Noble, S. U. (2018). *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. New York University Press.

Rowe, J., Klimaszewski, M., Guillou, L., Vallor, S. ve Birch, A. (2025). *EuroGEST: Investigating gender stereotypes in multilingual language models.* Proceedings of the 2025 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing, 32062-32084. https://doi.org/10.18653/v1/2025.emnlp-main.1632

Russo, C., Romano, L., Clemente, D., Iacovone, L., Gladwin, T. E. ve Panno, A. (2025). Gender differences in artificial intelligence: The role of artificial intelligence anxiety. *Frontiers in Psychology, 16*, 1559457. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1559457

Taylor, S. E., Peplau, L. A. ve Sears, D. O. (2010). *Sosyal Psikoloji*. (A.Dönmez, Çev.). Ankara: İmge Yayınları.

UNESCO ve International Research Centre on Artificial Intelligence. (2024). *Challenging systematic prejudices: An investigation into bias against women and girls in large language models* (Document Code: CI/DIT/2024/GP/01). UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000388971

Üçler, N. ve Şahin, Z. B. (2025). Yapay zeka uygulamalarında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretimi: Kodlama ve veri setlerindeki gizli önyargılar. *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları, 3*(12), 1-13.

West, S. M., Whittaker, M., & Crawford, K. (2019). *Discriminating systems: Gender, race and power in AI*. AI Now Institute, New York University. Erişim: 28.05.2026, https://ainowinstitute.org/discriminatingsystems.html

Wellner, G., & Rothman, T. (2020). Feminist AI: Can we expect our AI systems to become feminist?. *Philosophy & Technology*, 33(2), 191-205.

Zoon, A. A., Minhas, H. ve Salim, M. (2025). Is technology gendered? A linguistic analysis of gender representation in artificial intelligence (AI) virtual agents and chatbot responses. *Journal of Applied Linguistics and TESOL (JALT), 8*(3). https://doi.org/10.63878/jalt1236

BÖLÜM 2

Sosyal Kimlik Yaklaşımına Yöneltilen Eleştiriler: Kuramsal Gelişmeler, Güncel Tartışmalar ve Sosyal Psikoloji ile Politik Psikoloji Açısından Bir Değerlendirme

***Ayçe Feride Yılmaz*[1]**

[1] Arş. Gör. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü,
ORCID: 0000-0002-7091-4268

Sosyal Kimlik Kuramı 1970'lerin başında Henri Tajfel ve arkadaşları tarafından grup içi ve gruplar arası süreçleri açıklamak üzere geliştirilmiş ve güncel sosyal psikolojik araştırmalarda birçok düzenleme ve değişimle birlikte etkili olmaya devam eden önemli bir teoridir. Söz konusu kuram temelini katılımcıların önemsiz kriterler temelinde iç ve dış gruplara atandığı ancak bu gruplarla etkileşemediği minimal grup deneylerine dayandırmıştır. Bu deneylerde katılımcılara iç ve dış gruplara (bazı çalışmalarda küçük maddi karşılığı olan) puanlar dağıtma görevi verilmiş ve dağıtım stratejilerinin kazanacakları puanlara etki etmeyeceğinin belirtilmesine karşılık bu kişilerin tutarlı olarak iç gruplarına dış gruplarından fazla puan tahsis ettikleri gözlenmiştir (Hornsey, 2008).

Bu bulgu karşısında Tajfel sosyal biliş alanındaki önceki çalışmalarına da dayanarak kişileri kategorilere ayırma eyleminin bireysel benliğin üzerinde olan ve kişilerin kendilerini grup üyelikleri temelinde tanımladıkları bir sosyal benliği aktif hale getirdiğini öne sürmüştür. Buna göre, kategorizasyon sonucu ortaya çıkan bu bilişsel değişim grubun belirginliği arttığı ölçüde grup üyelerinin birbirlerini yakın, dış grup üyelerini ise kendilerinden farklı olarak algılamalarını beraberinde getirecektir. Olumlu bir sosyal benlik algısı oluşturmak ve sürdürmek güdüsünden kaynaklanan bu bilişsel değişimler kişinin iç ve dış grup arasında iç grubu lehine olumlu farklılık (positive distinctiveness) algısı oluşturması ve bazen dış grubu küçümsemesi gibi davranışsal çıktılar ile sonuçlanır. Dış grup karşısında daha düşük konumda bulunan grup üyeleri ise gruplar arası geçirgenlik, stabilite ve eşitsizliğin ne derece meşru algılandığına bağlı olarak grubu terk etme, karşılaştırılan boyutları veya grubu değiştirme veya sosyal değişim için çaba gösterme gibi farklı stratejileri benimseyebilirler (Tajfel, 1978; Hornsey, 2008).

1980'li yıllardan itibaren Tajfel'in öğrencisi Turner kuramın bilişsel yönlerini geliştirerek gruplar arası bir bakış açısının yanında grup içi süreçleri ve bağlamsal öğelerin önemini vurgulamaya yönelmiş ve Benlik Kategorizasyonu Kuramı'nı ortaya koymuştur (Turner ve ark., 1987). Bu yaklaşıma göre bireyin ulaşabileceği kimlikler genelden özele doğru insani kimlik, sosyal kimlik ve bireysel kimlikler temelinde oluşur. Hangi durumda hangi kimliğin kullanılacağı söz konusu kimliğin mevcut bağlamda ulaşılabilirlik derecesi (accesibility) ve algılanan sosyal gerçekliği yansıtma ölçüsü (fit) tarafından belirlenecektir. Kişiler sosyal kimliklerini grup içi benzerlikleri ve gruplar arası farklılıkları arttırdığını (comparative fit) veya toplumsal beklentilerle uyumlu olduğunu (normative fit) algıladıkları ölçüde uyumlu kabul edebilirler. Benimsenen sosyal kimliğin belirginliği arttıkça grup üyeleri kendilerini tekil ve farklı özelliklerini vurgulayan bireysel kimlikleri yerine grubun gerçek veya algısal anlamda tipik ve normatif grup üyesi kabul edilen prototipin özellikleri ile tanımlar, diğer grup üyelerini de bu şekilde değerlendirirler. Bireysizleşme (deindividuation) olarak

isimlendirilen bu süreç Benlik Kategorizasyonu Kuramı'nın en önemli unsurlarından birini oluşturmaktadır (Hornsey, 2008).

Sosyal Kimlik Kuramı ve Benlik Kategorizasyonu Kuramı'nı birlikte ifade etmek üzere kullanılan Sosyal Kimlik Yaklaşımı'na gelişen çalışmalar ile birlikte çeşitli kuramsal, kavramsal ve metodolojik eleştiriler yöneltilmiş, bunların büyük bir kısmı yaklaşımın potansiyelinin korunarak eksikliklerinin giderilmesi hedefinden kaynaklanmıştır. Bu yazıda söz konusu eleştirilen bir kısmının gündeme getirilerek tanıtılması hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın ilk kısmında Sosyal Kimlik Kuramı'na güncel olarak gelişen ve minimal grup bulgularına daha iyi bir açıklama getirme iddiasında bulunan ilk eleştirilerden biri olan karşılıklı bağımlılık (inter-dependence) yaklaşımı tanıtılacak ikinci kısımda ise giderek zenginleşen ve çeşitlilik kazanan görece olarak yakın dönem eleştirel görüşler alanyazın temelinde sunulacaktır. Son kısım ise Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nın gerçek dünyadaki toplumsal ve politik süreçlere uygulanmasındaki kavramsal, etik ve metodolojik sorunları tartışmaya açan görüşleri gündeme getirmeyi hedeflemektedir.

Minimal Grup Durumu ve Sosyal Kimlik Kuramı'na Dair İlk Eleştiriler

Sosyal Kimlik Kuramı'nın temel prensibini oluşturan ve minimal grup deneyleri ile desteklenen salt kategorizasyon süreci sonucunda bireyin kendisini grup içi benzerlikler temelinde sosyal bir kimlik ile ifade ettiği görüşü öne sürülmesinden itibaren çeşitli kuramsal ve metodolojik eleştirilere hedef olmuştur (örn. Bornstein ve ark., 1983). Bu bağlamda, en keskin eleştirilerden biri sosyal grup olmanın üyelerin birbirleri ile benzerlikleri ve dış gruptan farklılıkları temelinde değil, grup üyelerinin algısal olarak birbirlerine bağımlılıklarından kaynaklandığı üzerine kurulmuştur (Cartwright, 1968). Buna göre, bireyler sosyal bir kategoriye atandıklarında grup üyelikleri temelinde fırsatlarına ulaşıp ulaşamayacaklarına yönelik "ortak bir kader" ve birbirine bağımlılık algısı içerisine girerler. Bu durum sosyal grupların oluşmasında temel koşul olup grup normlarının oluşumu, kişiler arası çekim, grup özdeşleşmesi ve iç grup-dış grup ayrışması bu koşulu izleyen ardıl süreçlerdir (Rabbie, Schot ve Visser, 1989).

Yaklaşıma göre bu durum minimal grup deneylerinde elde edilen bulguların da temelinde bulunmaktadır. Bu olasılığı göz ardı eden Tajfel'in deneylerinde katılımcılara diğerlerinin kendilerine tahsis ettikleri para miktarını kazanacakları söylenmesine rağmen kişilerin birbirlerine herhangi bir ortak bağımlılık duymadıklarını öngörmesi eleştirilmiştir. Öyle ki, Tajfel, notlarında katılımcıların deney aşamaları arasında yanına yaklaşarak yapılacak en uygun şeyin durumdan en fazla maddi yarar sağlamak olduğunu söylediklerini belirtmesine rağmen bu yorumları kuramını kurarken göz ardı etmiştir. Standart minimal grup deneylerinde bireylerin maddi çıkarları ile iç gruba yönelik yanlılık ve adil dağılım stratejileri arasında rasyonel bir ilişki vardır. Katılımcılar geri

bildirim alamamakta, algısal bir gerçekliğe göre hareket etmekte ve doğrudan kendilerine para tahsis edemeseler de dolaylı olarak iç grup üyelerinin kendilerine karşı gösterilen kayırma davranışının karşılığını vereceklerini farz etmektedirler (Rabbie, Schot ve Visser, 1989). Ancak dış grubun da dağılımda rol oynaması katılımcının bu kişilere de bağlı olması sebebi ile "adillik" (fairness) stratejisinin benimsenmesi ile sonuçlanmaktadır.

Bu görüşü desteklemek için Rabbie, Shot ve Visser (1989) katılımcıların kendileri ile aynı deney odasında bulunan iç grup üyeleri, genel iç grup üyeleri ve dış grup üyeleri olmak üzere üç sınıflandırma biçiminin kullanıldığı bir minimal grup deneyi tasarlamışlardır. Buna göre, katılımcılar ya iç grubun, ya dış grubun, ya da genel olarak "diğerlerinin" kendilerine dağıttığı parayı kazanabilecektir. Buna karşılık sırasıyla aynı odada bulundukları iç grup ve odada bulunmayan iç grup, odada bulunmayan iç grup ve dış grup ve odada bulunan iç grup ve dış grup arasında para tahsis edeceklerdir. Bulgular katılımcıların "diğerlerine" bağlı oldukları durumda iç grup yanlılığı göstermekle birlikte diğer koşullara göre faydacı adil (instrumental fair) stratejiyi daha yüksek düzeyde benimsediklerini ve sırasıyla bağımlı oldukları gruba göre iç grup veya dış grup yanlılığı sergilediklerini göstermiştir. Diğer bir deyişle, araştırmacılar minimal grup deneyinde katılımcıların son derece rasyonel ve faydacı davrandıklarını kanıtladıklarını iddia etmekte ve Tajfel'in öne sürdüğü şekli ile iç grubu kayırmaya yönelik normatif bilişsel süreçler var olsa bile bunların grup üyelerinin rasyonel davranışları ile çelişmeyebileceğine işaret etmektedirler. İlerleyen dönemde bu görüşe koşut çalışmalar grup yanlılığının grup farklılığı ihtiyacı temelinde değil yalnızca ortak kader algısı, dış grup tehdidi ve rekabeti koşullarında ortaya çıktığını öne sürmeye devam etmişlerdir (Insko ve ark., 1993).

Sosyal Kimlik Yaklaşımına Yönelik Diğer Eleştiriler

Sosyal Kimlik Kuramı ve Benlik Kategorizasyonu Kuramı ilerleyen dönemlerde birçok farklı açıdan eleştirilmeye devam etmiştir. Bu eleştiriler ilk olarak Tajfel'in Sosyal Kimlik Kuramı'na dahil ettiği olumlu farklılık güdüsünü (positive distinctiveness drive) bazı tutarsız bulgular ile ilişkili olmasına yönelmiştir. Örneğin, bazı araştırmacılar olumlu farklılık güdüsünü benlik saygının korunması ile ilişkilendirmiş ve öz saygısı düşük grup üyelerinin iç grup yanlılığı gösterme ve dış grubu olumsuzlama eğilimlerinin daha yüksek olacağını iddia etmişlerdir. Ne var ki, çalışmaların daha ziyade yüksek benlik saygısına sahip bireylerin bu eğilimleri sergilediklerine işaret etmelerine bağlı olarak giderek kişisel benlik saygısı ile grup benlik saygısı arasında bir ayırım yapmaya girişilmiştir (Abrams ve Hogg, 1988).

Diğer bir eleştiri noktası olarak bazı çalışmalarca benlik saygısı ve olumlu farklılık güdüsü dışında veya ötesinde söz konusu olabilecek diğer olası motivasyonel öğelerin kuram tarafından göz ardı edilmesi vurgulanmıştır.

Brewer (1993) iç grup kimliğinin ait olma güdüsü ile biricik olma güdüsü arasındaki optimal bir denge üzerine kurulu olduğunu belirtmiştir. Mullin ve Hogg (1998) minimal grup çalışmalarında iç grup yanlılığının gözlenmesinin sebebinin katılımcıların görüşleri hakkında belirsizlik hissetmeleri ve bu duyguyu gidermek üzere özellikle tipik grup üyeleri ile özdeşleşmeyi seçmeleri olduğunu iddia etmişlerdir. Bu görüşü geliştiren Hogg (2000), bireyin ne düşüneceği, hissedeceği ve yapacağına dair yaşantıladığı belirsizliğin grup ile özdeşleşme, normlarına uyma, iç grup yanlılığı ve grup farklılığı aracılığı ile sosyal anlamın sağlanması gibi birçok olgunun temelinde yer aldığını vurgulamıştır.

Motivasyon süreçlerini Sosyal Kimlik Yaklaşımı'na dahil etmenin yanı sıra bu kuramları grup temelli duygulara uyarlamak ve duyguların gruplar arası davranışı ne şekilde yordadığını araştırmak da öne çıkan bir yaklaşım olmuştur (Smith, 1993). Bu bağlamda, kolektif utanç (Ellemers, Doosje ve Spears, 2004), suçluluk (Doosje ve ark., 1998) ve gruplar arası zarardan haz (schadenfreude-Leach ve ark., 2003) gibi duygular çalışılmış ayrıca Sosyal Kimlik Yaklaşımı tarihsel mezalimlerin (historical atrocities) ve bunlara dair hafıza (Sahdra ve Ross, 2007) ve affetme (Hewstone ve ark., 2004) süreçlerinin anlaşılması için kullanılmaya başlanmıştır.

Sosyal Kimlik Kuramı ve Benlik Kategorizasyonu Kuramı'na yöneltilen bir diğer eleştiri bu kuramların örtük bir şekilde kolektif benliği benlik tanımı için birincil önemde gördüklerini iddia etmektedir. Bu doğrultuda, görece olarak güncel araştırmalar bireysel farklılık, gruba ait olma, benlik güçlendirme ve bütün bu süreçlerin tarihsel ve kültürel koşullardan etkilenme süreçleri hakkında daha ayrıntılı analizler yapmaya yönelmiştir (Hornsey ve Jetten, 2004). Benzer şekilde, sosyal kimlik araştırmacıları arasında bireylerin ve grupların karşılıklı olarak birbirlerini etkiledikleri, bireylerin grup normlarından etkilendikleri ölçüde grup normlarının da bireyler tarafından aktif olarak tartışılıp müzakere edilebildiğine dair artan bir farkındalık söz konusudur (Hornsey, 2006; Postmes ve ark., 2005). Bu görüşe göre bireysizleşme kavramı grubun üyeleri arasındaki fikir ayrılıklarının ve farklılıkların tolere edilebilme kapasitesini görünmez kılabilmektedir (Hornsey, 2006).

Sosyal Kimlik Kuramı'na kuramsal ve yöntemsel anlamda yöneltilen eleştirilerin kapsamlı bir özetini ortaya koyan Brown (2000) birçok çalışmanın grup ile özdeşleşme derecesi ve iç grup yanlılığı arasında anlamlı bağıntılar tespit edemediğini, düşük statüdeki grupların olumlu sosyal kimliklerini korumak için hakim gruplar karşısında hangi stratejiyi benimseyeceklerini tutarlı şekilde yordayacak yaklaşımların gelişmediğini ve çeşitli çalışmalarda iç grubu olumlu kaynaklar dağıtarak kayırma eğilimine karşılık olumsuz durumlardan korumaya yönelik bir yanlılık gözlenemediğine işaret etmiştir. Ayrıca Brown, kuramın iç ve dış grubun benzediği durumlarda iç grubu olumlu olarak ayrıştırma

yöneliminin ortaya çıkacağına dair önermesinin tutarlı şekilde desteklenmediğine ve dış grup düşmanlığının ve şiddetin hangi koşullarda ortaya çıkacağına dair kuramsal eksikliklerin devam ettiğine dikkat çekmiş ve bu sorunları açıklayabilmek için ortaya konan çeşitli görüşlerden bahsetmiştir.

Son olarak, bazı araştırmacılar Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nın aşırı indirgemeci ve bireyci yapısını vurgulamakta iken (örn. Farr, 1996), diğerleri kuramın aşırı genişleyip güçlendiğini ve her görgül bulgunun kuramın geniş çerçevesinde değerlendirilebilmesi sebebi ile yaklaşımın yanlışlanabilirlik yetisini yitirdiği üzerinde durmaktadır (Hogg ve Williams, 2001).

Sosyal Kimlik Kuramı'nın Politik Psikoloji Açısından Eleştirisi

Sosyal Kimlik Kuramı grup süreçlerini anlamlandırmaya dair değer ve potansiyelini vurgulayan kimi araştırmacılar tarafından dahi toplumsal hayatta soykırım gibi uç grup şiddetinin temelinde bulunan politik ve ekonomik süreçleri göz ardı etmesi bakımından eleştirilmiştir. Bu tür bir eleştiri Billig tarafından (2002) Tajfel'in bilişsel yaklaşımına ve genel olarak Sosyal Kimlik Kuramı'nın bütününe yöneltilmiştir. Billig'e göre, Tajfel bilişsel yaklaşımını ve Sosyal Kimlik Kuramı'nı Nazizim ve Orta Doğu'daki Yahudi ve Filistin kimlikleri gibi çatışmalı süreçleri açıklamak için kullanmayı hedeflemediği gibi, kuramın kendisi de söz konusu süreçlere anlam verebilmek için yetersiz kalmaktadır.

Bu eleştiriye göre Sosyal Kimlik Kuramı'nı Nazizm'in yükselişini açıklamak için kullanmak isteyen bir araştırmacı Almanların bir Alman kimliği yaratabilmek için Yahudiler ile olumlu farklılaşmayı sağlayıcı ve dış grubu küçültücü nitelikte karşılaştırma boyutları ürettiklerini iddia etmek durumundadır. Bu tür bir yaklaşım ise Nazizmin öz niteliklerini ve altında yatan maddi politik ve ekonomik çıkarları aşırı derecede basitleştirmek anlamına gelecektir. Bunun yanı sıra, kuramın önermelerinin izleğini takip eden bir araştırmacı kolaylıkla Nazizmin içerisinde oluşturulan bir iç grup kimliği ile kadın veya siyah hareketleri gibi eşitlikçi ve özgürleştirici eylemlerin temelinde yatan psikolojik süreçler arasında benzerlik ve koşutluklar öne sürebilir. Bu durum ise politik etik açısından son derece sorunlu bir yaklaşım olduğu gibi, bu hareketlerin görgül olarak ortaya konabilecek benzerlikleri her zaman son derece farklı tarihi ve toplumsal sebep ve koşullarından doğan farklılıklarının yanında önemsiz kalacaktır (Billig, 2002).

Billig son olarak Tajfel'in yazılarında bireysizleşme (deindividuation) olgusunun uygun koşullarda insanlığın yitimi (dehumanization) sürecine doğru evrilebileceğini belirtmesine karşılık bu süremin temelinde yatan faktörleri belirtmemiş olmasını eleştirmektedir. Yazara gör,e Tajfel bilişsel yaklaşımında önyargıdan aşırı bağnazlığa (bigotry) doğru giden süreci belirleyen değişkenler üzerinde durmamasına koşut olarak bireysizleşme ile insanlığın yitimini olguları arasındaki katkı sağlayıcı faktörleri tatmin edici bir biçimde ortaya koymamıştır. Bu durum ise toplumsal çatışmayı ve özellikle soykırım gibi insanlık suçlarını

anlamlandırmaya çalışan bir sosyal ve politik psikoloji yönelimi açısından son derece sorunludur.

Sosyal Kimlik Kuramı'nın politik psikolojiye sınırlı bir katkı sağlamış olmasına dair benzer bir eleştiri Huddy (2001) tarafından ortaya konmuştur. Buna göre Sosyal Kimlik Kuramı'nı benimseyen araştırmacılar tarih ve kültür tarafından karmaşık örüntüler ile bezeli gerçek dünya süreçlerini araştırmak konusunda gönülsüz davranmışlardır. Bunun yanı sıra, kuramın temel çıkarımları gerçek dünya bağlamlarında gözlenen yönelimler tarafından desteklenmemektedir. Örneğin, kimi çalışmalar Amerika Birleşik Devletleri'ndeki birçok etnik azınlığın kendilerini birincil olarak Amerikalı olarak tanımlarken etnik ve "ırk" kimliklerini ikincil olarak vurguladıklarına işaret etmiştir (Sears ve Citrin, 1994). Bu olgu azınlık bir grup içerisinde yer almanın üyelerin kimliklerini son derece belirgin (salient) kılacağını öne süren Sosyal Kimlik Kuramı ile çelişmektedir.

Benzer şekilde, Gurin ve Peng (1994) Anglo Sakson kökenli Amerikalılar ile yoğun ilişki içerisindeki Meksikalı Amerikalıların (Meksika ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere her iki devletin vatandaşı olmalarına rağmen) Anglo-Amerikalılar ile sıklıkla temas etmeyen Meksikalı Amerikalılara göre ulusal Meksikalı ve etnik Cichano kimliklerini daha güçlü vurgulama eğiliminde olmadıklarını bulgulamıştır. Bu gibi çalışmalar, birçok sosyal kimlik araştırmacısı için etnik ve "ırksal" kimliklerin ortaya çıkışı için ana özellik olarak kabul edilen grup kimliğinin belirginliği hakkında önemli sorular doğurmaktadır.

Bununla bağlantılı olarak, Huddy'ye göre kimlik oluşumunu salt grup sınırlarının varlığı ile ilişkilendirmekle yetinen ve grup kimliğinin üyeler için öznel anlamını göz ardı eden Sosyal Kimlik Yaklaşımı önemli sorunlar barındırmaktadır ve grup aidiyetinin içsel anlamlarının rolünü ivedilikle kurama dahil etmek gerekmektedir. Benzer bir yorumda bulunan Deaux (1993), Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nda grup sınırlarına yapılan vurgunun gönüllü olarak grup kimliklerini benimseme süreci ve grup üyeliğinin sonuçlarını anlamakta önemli bir nokta olan üyeliğe verilen çeşitli anlamları araştırmak pahasına gerçekleştiğini belirtmiştir. Grupların üyeleri için anlamı grubun ne derece belirgin olmasından ziyade karmaşık tarihsel ve toplumsal ilişki ve süreçler tarafından belirlenir. Bunun yanı sıra, grubun varlığı farklı üyeler için farklı anlamlar da ifade edebilir. Örneğin diaspora bu niteliği taşıyan bir yapı olabilmektedir. Bu noktaya ek olarak, üyeler arasında çatışan, hatta grubun terk edilmesi ile sonuçlanmadığı halde diğerlerinin anlamlarına veya hakim görüşlere direnen anlamlar söz konusu olabildiği gibi, grubun anlamı dış gruba göre farklı nitelikte veya başlangıçtan itibaren dış grubun anlamlarına karşı çıkmak üzere türetilmiş olabilir. Önemli olan nokta, gerek iç, gerek dış grup üyelerinin ve grupları ile çeşitli derecelerde özdeşleşmiş kişilerin farklı anlamlarının sosyal kimlik çalışmalarında göz önüne alınmasıdır.

Bu gözlemin yanı sıra, Huddy (2001) görünürde Sosyal Kimlik Kuramı ile uyumlu olan güçlü kimliklerin toleranssızlık ve gruplar arası hoşlanmamazlık gibi süreçlere katkı sağlayabileceğini gösteren çalışmaların da (Sidanius, 1997; Gibson ve Gows, 1999) belli bakımlardan yetersiz kaldıklarını öne sürmektedir. Birçok bireyin etnik ve "ırksal" kimlikleri ile özdeşleşmediği göz önüne alındığında Sosyal Kimlik Kuramı grup üyelerinin başlangıçta grup üyesi olmak üzere neden ve ne şekilde karar aldıklarını açıklamamakta, minimal grup çalışmalarında kişileri gruplara atamanın otomatik ve genel olarak grup kimliğinin gelişmesini sağlayacağını varsaymaktadır. Bu varsayım ise bireysel seçimin önemini görmezden gelen son derece belirlenmeci (deterministic) bir yaklaşımı temsil etmektedir. Oysa ki, modern ve post-modern kimliklerin belirgin özelliği geleneksel kimliklerin doğum ile atanma niteliğine karşıt olarak giderek seçim üzerine kurulu olmalarından ileri gelmektedir.

Bunun yanı sıra, günlük yaşamda grup üyelikleri ve aidiyetleri Sosyal Kimlik Kuramı ve Benlik Kategorizasyonu Kuramı'nın öne sürdüğü şekli ile belirgin nitelikte olmayıp muğlak ve tanımlanması zor ara konumlarda olabilir. Örneği, liberal görüşteki politik kimliklerin bittiği ve orta (moderate) nitelikte politik kimliklerin başladığı noktayı kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Grup üyelerini bireysizleşme süreci sonucunda salt grup üyesi ve bu sürecin var olmadığı durumlarda salt özgül bireysel kimlikleri temelinde kavramsallaştırmak Jankins' e göre (1996) hem sosyal hem de bireysel nitelikleri bir arada bulunduran ve gerçek hayatta ara tonlarda var olabilen toplumsal kimliğin karmaşıklığını gizlemektedir. Politik açıdan daha bilinçli bir temele oturtulması gereken bir Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nda süreğen kimlikler, kimliklerin seçimi, bazı zayıf kimliklerin ne şekilde güçlü bir nitelik kazandığı gibi soru ve konular önemli araştırma gündemlerini oluşturmalıdır. Ek olarak, alt grup aidiyetlerinin, birbiri içine geçmiş kimliklerin, ilişkisel kimliklerin, dış grup ile özdeşleşmenin, bireysel ve kolektif kimliklerin karmaşık şekilde iç içe geçmesinin öne çıktığı post modern dönemde Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nın sadece grup belirginliği ve grup prototipliği temelinde öne sürdüğü önermeler katı ve aşırı basit nitelikte görülebilmektedir (Abrams ve Hogg, 2004).

Sosyal Kimlik Kuramı sosyal kimliği sıklıkla "ya hep ya hiç" olarak var olan bir olgu olarak görmekte, durumlar ve zamanlar arasında durağan kalan değişik şiddetlerde kimliklerin varlığını görmezden gelmektedir. Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nın toplumsal kimlikleri yüksek düzeyde değişken ve akışkan yapılar olarak ele alan yaklaşımına göre grubun belirgin olduğu durumlarda grup kimliği son derece baskın olurken, grup üyeliğinin belirgin olmadığı durumlarda kimlik zayıflamakta veya terkedilebilmektedir. Bu ikilikli (dichotomous) nitelikteki görüş Huddy'ye göre kimliklerin süreklilik ve durağanlıklarının nasıl açıklanabileceği yönünde çalışmaların gelişmemesi ile sonuçlanmıştır. Buna koşut bir şekilde, bazı araştırmacılar (örn. Kinket ve Verkuyten, 1997) güçlü kimliklerin durumsal ve bağlamsal koşullardan etkilenmeyebileceğini, süreğen

nitelikte olabileceğini ve minimal grup çalışmaları sonucunda yaratılan zayıf kimliklere odaklanmanın grubun durumsal belirginliğinin etkisini abartmak anlamına gelebileceğini belirtmişlerdir. Sosyal Kimlik Kuramı'nın toplumsal kimliğin bağlama bağlı esnekliğini vurgulaması ayrıca dünya genelinde farklı etnik ve "ırksal" grupların, kadınların ve LGBTI+ bireylerin hakları adına on yıllara yayılmış süreğen mücadele ve bağlılıklarının varlığı temelinde sosyal ve politik gerçeklikle uyuşmamaktadır.

Sosyal ve bireysel kimlik arasında değişen kimliğin ikilikli yapısına dair Sosyal Kimlik Kuramı'nı temel alan Benlik Kategorizasyonu Kuramı ile çeşitli kuramsal değişimler gerçeklese de, kimliklerin değişkenliklerine dair vurgu benimsenmeye devam etmiştir. Buna göre, Benlik Kategorizasyonu kuramcıları grup kategorilerini sınırları net olmayan ve durumsal koşullara göre grubun belirginliğinin ve protipinin değişmesi ile birlikte farklı nitelikte kimliklerin benimsenmesi ile sonuçlanabilen olasılıksal bir yapı olarak değerlendirmektedirler. Bu görüşe göre, kimlikler ile özdeşleşip özdeşlememek neredeyse tamamen kişinin algısal bağlamına ve var olan sosyal karşılaştırma ortamına bağlı olmaktadır. Bireyler iç grup prototipine kendilerine yakın gördükleri ve grup aidiyetinin diğer grup üyeleri ile benzerliklerini, dış grup üyeleri ile ise farklılıklarını arttırdığı ölçüde grup kimliğini benimseyeceklerdir.

Kimlik edinimi sürecinde söz konusu olabilecek bireysel farklılıklar da Huddy'ye göre Sosyal Kimlik Kuramı tarafından ihmal edilmiş ve bu bağlamda kuramın politik psikoloji için elverişli şekillerde kullanılmasının önünde engel teşkil etmiştir. Bazı bireyler diğerlerine göre belirsizliğe tahammül edememe, deneyime açık olmama, bütünlük (coherence), ait olma ihtiyacı, biricik olma ve kesinliğe ihtiyaç gibi kişilik özellikleri ve bireysel güdüleri sebebi ile baskın sosyal gruplarla özdeşleşmeye daha yatkın olabilirler.

Son olarak, yeni kimliklerin ediniminde grup geçirgenliği kavramının daha zenginleştirilmesi gerekmektedir Grupların üyelerin kendilerini terk etmesine olanak sağlamayan baskıcı yapıda olabilecekleri ve bunun yanı sıra grup dışı süreçlerden kaynaklanan dış etiketleme (external labeling) gibi olguların da kimliklerin benimsenme ve terk edilme süreçlerinde rol alabileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Huddy, 2001).

Sosyal Kimlik Yaklaşımının Güncel Açılımları

Sosyal Kimlik Yaklaşımı'na yöneltilen eleştiriler, yaklaşımın sosyal psikoloji içerisindeki etkisinin azalmasıyla değil, aksine uygulama alanlarının genişlemesi ve bazı temel kavramlarının yeniden ele alınmasıyla eş zamanlı olarak gelişmiştir. Özellikle kolektif eylem araştırmaları, sosyal kimliğin toplumsal ve politik davranışlarla ilişkisinin daha ayrıntılı biçimde kavramsallaştırıldığı alanlardan biri olmuştur. Van Zomeren, Postmes ve Spears (2008) tarafından geliştirilen Bütünleştirici Sosyal Kimlik Kolektif Eylem Modeli (Social Identity Model of Collective Action; SIMCA), kolektif eylemi açıklamada sosyal kimlik,

algılanan adaletsizlik ve kolektif yeterlik süreçlerini bütünleştirmiştir. Araştırmacıların gerçekleştirdiği meta-analizler, bu üç unsurun kolektif eylemle bağımsız ilişkiler gösterdiğini, bununla birlikte sosyal kimliğin adaletsizlik ve yeterlik süreçleri arasında önemli bir bağ oluşturduğunu ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, sosyal kimliği yalnızca grup içi yanlılık veya olumlu farklılaşmanın kaynağı olarak ele almak yerine, grup üyelerinin ortak toplumsal koşulları nasıl anlamlandırdıkları ve bunları değiştirmeye yönelik kolektif eyleme nasıl yöneldikleri sorusunun merkezine yerleştirmektedir.

Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nın genişlediği bir diğer alan sağlık ve psikolojik iyi oluş araştırmalarıdır. "Social cure" olarak adlandırılan araştırma programı, sosyal grup üyeliklerinin bireyler için yalnızca bir kategorizasyon kaynağı olmadığını; anlam, aidiyet, sosyal destek ve eyleyicilik sağlayan psikolojik kaynaklar oluşturabildiğini öne sürmektedir (Haslam ve ark., 2009; Jetten ve ark., 2017). Bununla birlikte grup üyeliklerinin etkileri zorunlu olarak olumlu değildir. Değersizleştirilen veya damgalanan grup üyelikleri ile sosyal kimliğin tehdit altında bulunduğu koşullar psikolojik iyi oluş açısından olumsuz sonuçlar da doğurabilmektedir. Bu gelişmeler, Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nın erken dönem çalışmalarında ağırlık kazanan minimal grup paradigmasının ötesine geçerek gerçek toplumsal ilişkiler, eşitsizlikler ve grup üyeliklerinin gündelik yaşamdaki sonuçlarına daha fazla yöneldiğini göstermektedir.

Bu genişleme, yaklaşımın erken dönem eleştirilerinin artık geçersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, sosyal kimlik süreçlerinin kolektif eylem, liderlik, sağlık ve politik davranış gibi giderek daha geniş toplumsal olguları açıklamak üzere kullanılması, tarihsel ve politik bağlamın kuramsal açıklamadaki yerinin daha önemli hale gelmesine neden olmaktadır. Grup kimliklerinin nasıl oluştuğu, hangi kimliklerin belirgin hale geldiği ve grup sınırlarının nasıl tanımlandığı yalnızca bireysel bilişsel süreçlerin sonucu olarak değerlendirilemez. Bu süreçler aynı zamanda gruplar arasındaki iktidar ilişkileri, toplumsal söylemler, tarihsel deneyimler ve politik aktörlerin kimlik kategorilerini tanımlama ve dönüştürme girişimleri içerisinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nın güncel açıklama gücü, psikolojik süreçler ile bu daha geniş toplumsal ve politik koşullar arasındaki ilişkiyi ne ölçüde kurabildiği sorusuyla birlikte değerlendirilmelidir

Sonuç ve Değerlendirme

Sosyal Kimlik Kuramı ve Benlik Kategorizasyonu Kuramı, grup üyeliklerinin bireylerin benlik tanımları, algıları ve davranışları üzerindeki etkilerini açıklamak bakımından sosyal psikolojinin en etkili kuramsal yaklaşımları arasında yer almaktadır. Minimal grup paradigmasıyla başlayan araştırma programı, yalnızca kategorizasyonun dahi belirli koşullar altında iç grup ve dış grup ayrımlarının ortaya çıkmasına katkıda bulunabileceğini göstermesi bakımından önemli bir kuramsal açılım sağlamıştır. Benlik Kategorizasyonu Kuramı'nın

geliştirilmesiyle birlikte bağlam, grup prototipleri ve kimlik belirginliği gibi kavramların yaklaşım içerisinde daha merkezi bir konuma gelmesi ise sosyal kimlik süreçlerinin ilk formülasyonlara kıyasla daha dinamik biçimde ele alınmasına olanak sağlamıştır.

Bununla birlikte, bu çalışmada ele alınan eleştiriler Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nın bazı temel varsayımlarının ve açıklama biçimlerinin tartışmaya açık olduğunu göstermektedir. Minimal grup paradigmasında gözlenen iç grup yanlılığının yalnızca kategorizasyona atfedilip atfedilemeyeceği, olumlu farklılaşma güdüsünün gruplar arası davranışı açıklamadaki yeterliliği, bireysel farklılıkların ve alternatif motivasyonel süreçlerin kuram içerisindeki konumu bu tartışmaların önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Benzer biçimde, grup üyelerinin sosyal kimlikleriyle kurdukları ilişkinin yalnızca kimliğin durumsal olarak belirgin hale gelmesi üzerinden açıklanması; kimliklerin sürekliliğini, üyelerin grup aidiyetlerine yükledikleri farklı anlamları ve birbiriyle kesişen çoklu kimliklerin karmaşıklığını yeterince açıklayamayabilmektedir.

Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nın politik ve toplumsal süreçlere uygulanması ise söz konusu sınırlılıkları daha görünür hale getirmektedir. Politik kimlikler ve gruplar tarihsel, ekonomik ve kültürel koşullardan bağımsız olarak ortaya çıkmadıkları gibi, grup sınırları ve grup üyeliklerine atfedilen anlamlar da yalnızca bireylerin bilişsel kategorizasyon süreçlerinin ürünleri değildir. İktidar ilişkileri, toplumsal eşitsizlikler, tarihsel çatışmalar ve politik söylemler belirli grup kategorilerinin ortaya çıkmasına, güçlenmesine veya dönüşmesine katkıda bulunabilir. Bu nedenle politik olarak anlamlı sosyal kimliklerin incelenmesi, bireylerin kendilerini ve başkalarını hangi kategoriler içerisinde algıladıklarının yanı sıra bu kategorilerin hangi tarihsel ve toplumsal koşullarda üretildiğinin ve üyeleri için ne anlama geldiğinin de araştırılmasını gerektirmektedir.

Öte yandan, Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nın daha yakın dönemde geçirdiği kuramsal ve ampirik gelişmeler erken dönem eleştirilerin bir bölümüne yanıt verme çabası olarak değerlendirilebilir. Özellikle kolektif eylem araştırmalarında sosyal kimliğin algılanan adaletsizlik ve kolektif yeterlik gibi süreçlerle birlikte incelenmesi, yaklaşımın toplumsal değişim ve politik davranışları açıklama kapasitesini genişletmiştir (van Zomeren, Postmes ve Spears, 2008). Benzer biçimde sosyal kimliklerin sosyal destek, aidiyet, anlam ve eyleyicilik gibi süreçlerle ilişkisini ele alan çalışmalar, grup üyeliklerinin bireylerin psikolojik ve toplumsal yaşamlarındaki sonuçlarının daha kapsamlı biçimde araştırılmasına katkıda bulunmuştur (Haslam ve ark., 2009; Jetten ve ark., 2017). Bu gelişmeler Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nın başlangıçtaki minimal grup paradigmasının sınırlarının önemli ölçüde ötesine geçtiğini göstermektedir.

Bu genişleme, Sosyal Kimlik Yaklaşımı'na yöneltilen eleştirilerin önemini ortadan kaldırmaktan ziyade yeni sorular ortaya çıkarmaktadır. Yaklaşım gerçek dünyadaki giderek daha karmaşık toplumsal ve politik süreçlere uygulandıkça,

sosyal kimliklerin ortaya çıktığı tarihsel bağlamların, gruplar arasındaki eşitsiz güç ilişkilerinin ve kimliklere üyeleri tarafından yüklenen farklı anlamların kuramsal açıklamalara dahil edilmesi daha önemli hale gelmektedir. Sosyal kimliklerin yalnızca mevcut grup sınırlarının psikolojik sonuçları olarak değil, aynı zamanda bu sınırların oluşturulduğu, tartışıldığı ve dönüştürüldüğü toplumsal süreçlerin bir parçası olarak ele alınması bu bakımdan özellikle önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nın sosyal psikolojiye en önemli katkılarından biri bireysel benliğin toplumsal grup üyeliklerinden bağımsız biçimde anlaşılamayacağını güçlü bir biçimde ortaya koymasıdır. Bununla birlikte yaklaşımın açıklayıcı gücünün korunması ve geliştirilmesi, sosyal kimliğin bilişsel ve motivasyonel boyutlarının tarihsel, kültürel ve politik bağlamlarla birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu nedenle Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nı ne grup süreçlerinin kapsamlı ve tamamlanmış bir açıklaması olarak kabul etmek ne de kuramsal sınırlılıkları nedeniyle bütünüyle reddetmek verimli görünmektedir. Daha üretken bir yönelim, yaklaşımın güçlü açıklayıcı kavramlarını korurken sosyal kimliklerin oluştuğu ve dönüştüğü somut toplumsal koşulları, iktidar ilişkilerini ve grup üyelerinin kendi kimliklerine yükledikleri anlamları analizlere daha sistematik biçimde dahil etmek olacaktır.

KAYNAKÇA

Abrams, D., & Hogg, M. A. (1988). Comments on the motivational status of self-esteem in social identity and intergroup discrimination. *European Journal of Social Psychology, 18*, 317-334.

Abrams, D., & Hogg, M. A. (2004). Metatheory: Lessons from social identity research. *Personality and Social Psychology Review*, 8, 98–106.

Billig, M. (2002). Henri Tajfel's "Cognitive aspects of prejudice" and the psychology of bigotry. *British Journal of Social Psychology*, *41*, 171-188.

Bornstein, G., Crum, L., Wittenbraker, J. E., Harring, K., Insko, C. A., & Thibaut, J. (1983). On the measurement of social orientations in the minimal group paradigm. *European Journal of Social Psychology*, *13,* 321-350.

Brewer, M. B. (1993). Social identity, distinctiveness, and in-group homogeneity. *Social Cognition, 11*, 150-164.

Cartwright, D. (1968). The nature of group cohesiveness. D. Cartwright & A. Zander (Ed.), *Group dynamics: Research and theory* içinde (ss. 91–109). London, England: Tavistock.

Brown, R. (2000). Social identity theory: Past achievements, current problems and future challenges. *European Journal of Social Psychology, 30*, 745–778

Deaux K. (1993). Reconstructing social identity. *Personality and Social Psychology Bulletin, 19*, 4–12.

Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R., & Manstead, A. S. R. (1998). Guilty by association: When one's group has a negative history. *Journal of Personality and Social Psychology, 75*, 872–886.

Ellemers, N., Doosje, B., & Spears, R. (2004). Sources of respect: The effects of being liked by ingroups and outgroups. *European Journal of Social Psychology, 34*, 155–172.

Farr, R. M. (1996). *The roots of modern social psychology: 1872–1954*. Oxford, England: Blackwell.

Gibson, J. L., ve Gouws, A. (1998). *Social identity theory and political intolerance in South Africa* [Yayımlanmamış çalışma]. University of Houston.

Gurin, P., Hurtado, A., & Peng, T. (1994). Group contacts and ethnicity in the social identities of Mexicanos and Chicanos. *Personality and Social Psychology Bulletin, 20*, 521-532.

Haslam, S. A., Jetten, J., Postmes, T., & Haslam, C. (2009). Social identity, health and well-being: An emerging agenda for applied psychology. *Applied Psychology,* 58(1), 1–23.

Hewstone, M., Cairns, E., Voci, A., McLernon, F., Niens, U., ve Noor, M. (2004). Intergroup forgiveness and guilt in Northern Ireland: Social psychological dimensions of 'The Troubles'. N. R. Branscombe ve B. Doosje (Ed.), *Collective guilt: International perspectives* içinde. Cambridge, England: Cambridge University Press.

Hogg, M. A. (2000). Subjective uncertainty reduction through self-categorization: A motivational theory of social identity processes. *European Review of Social Psychology, 11*, 223–255.

Hogg, M. A., & Williams, K. D. (2000). From I to we: Social identity and the collective self. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice, 4*, 81–97

Hornsey, M. J., & Jetten, J. (2004). The individual within the group: Balancing the need to belong with the need to be different. *Personality and Social Psychology Review*, *8*, 248–264.

Hornsey, M. J. (2006). Ingroup critics and their influence on groups. T. Postmes ve J. Jetten (Ed.), *Individuality and the group: Advances in social identity* içinde (ss. 74–91). London, England: Sage.

Hornsey, M. J. (2008). Social identity theory and self-categorization theory: A historical review. *Social and Personality Psychology Compass,* 2(1), 204–222.

Huddy, L. (2001). From social to political identity: A critical examination of social identity theory. *Political Psychology*, *22*, 127–156.

Insko, C. A., Schopler, J., Kennedy, J. F., & Dahl, K. R. (1992). Individual-group discontinuity from the differing perspectives of Campbell's Realistic Group Conflict Theory and Tajfel and Turner's Social Identity Theory. *Social Psychology Quarterly, 55*, 272-291.

Jetten, J., Haslam, S. A., Cruwys, T., Greenaway, K. H., Haslam, C., & Steffens, N. K. (2017). Advancing the social identity approach to health and well-being: Progressing the social cure research agenda. *European Journal of Social Psychology, 47*, 789–802.

Kinket, B., & Verkuyten, M. (1997). Levels of ethnic self-identification and social context. *Social Psychology Quarterly, 60*, 338–354.

Leach, C. W., Spears, R., Branscombe, N. R., & Doosje, B. (2003). Malicious pleasure: Schadenfreude at the suffering of another group. *Journal of Personality and Social Psychology, 84*, 932–943.

Mullin, B. A., & Hogg, M. A. (1998). Dimensions of subjective uncertainty in social identification and minimal intergroup discrimination. *British Journal of Social Psychology*, *37*, 345-365.

Postmes, T., Spears, R., Lee, A. T., & Novak, R. J. (2005). Individuality and social influence in groups: Inductive and deductive routes to social identity. *Journal of Personality and Social Psychology, 89*, 747–763.

Rabbie, J. M., Schot, J. C., & Visser, L. (1989). Social identity theory: A conceptual and empirical critique from the perspective of a behavioral interaction model. *European Journal of Social Psychology, 19*, 171–202.

Sahdra, B., & Ross, M. (2007). Group identification and historical memory. *Personality and Social Psychology Bulletin, 33*, 384–395.

Sears, D. O., Citrin, J., Vidanage, S., & Valentino, N. (1994). What ordinary Americans think about multiculturalism. *American Political Science Association yıllık toplantısında sunulan bildiri*, New York, NY.

Sidanius, J., Feshbach, S., Levin, S., & Pratto, F. (1997). The interface between ethnic and national attachment: Ethnic pluralism or ethnic pluralism or ethnic dominance? *Public Opinion Quarterly, 61*, 102-133.

Smith, E. R. (1993). Social identity and social emotions: Toward new conceptualizations of prejudice. D. M. Mackie & D. L. Hamilton (Eds.), *Affect, cognition, and stereotyping: Interactive processes in group perception* içinde (ss. 297–315). San Diego, CA: Academic Press.

Tajfel, H. (Ed.). (1978). *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations*. London, England: Academic Press.

Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Oxford, England: Blackwell.

Van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2008). Toward an integrative social identity model of collective action: A quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological Bulletin, 134*(4), 504–535.